

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

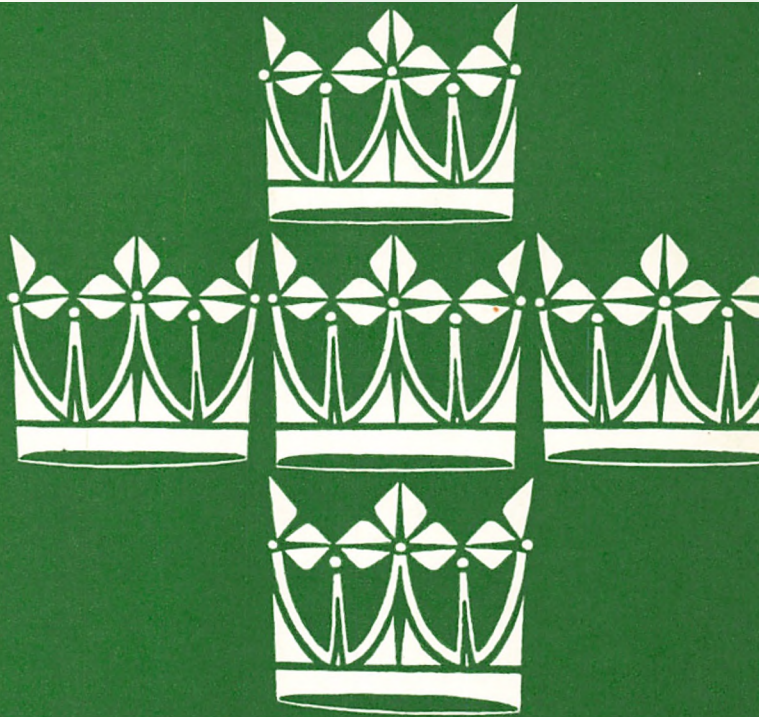
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Leif Törnquist: Regionala vapen som motiv i svenska fälttecken vid tiden för Stora Nordiska Kriget	353
Esbjørn Hiort: Slægten Nissens hjortevåben	362
Henrik Degerman: Flaggrevidering och vapenfastställelse - Ny lagstiftning i Finland	366
Erik Spens: Om örnars flykt m.m.	372
Nye kommunevåbener i Norden	376
Jan von Konow: Några nya svenska praktvapen	383
Gustaf von Numers in memoriam	387
David Friefeldt (1889-1978)	390
Hans Barnekow: Skånska Provinsiallogens vapensköld	392
Heraldica varia	396
Heraldisk litteratur siden sidst	399

Regionala vapen som motiv i svenska fälttecken vid tiden för Stora Nordiska Kriget

av *Leif Törnquist*

LANDSKAPS- och provinsvapen utnyttjades flitigt under 1500- och 1600-talen i skilda officiella sammanhang. För militärt bruk fastställdes principen att dessa vapen också skulle symbolisera landskapens regementen emellertid först på 1670-talet. Mot bakgrund av att det svensk-finska riket länge haft en fast nationell härorganisation är detta egentligen en överraskande sen tidpunkt.

Sin definitiva utformning fick dessa så kallade landskapsfanor genom en förordning 1686. Den omfattade de nationella svenska och finska regementena, vanligen benämnda landskapsregementena, samt ett fåtal ständiga värvade regementen, främst bland dessa Livgardet. För huvuddelen av de värvade regementena fanns däremot inga samlade föreskrifter. ¹⁾

Vid stora nordiska krigets utbrott år 1700 organiserades ett stort antal nya regementen och bataljoner. Några värvades men huvuddelen uppsattes genom olika former av nationell rekrytering i Sverige, Finland och Balticum. För dessa utfärdades kompletterande bestämmelser till »1686 års förordning« i det så kallade »augustibrevet« daterat den 2. augusti 1700 i fältlägret vid Humlebaeck på Själland. I korthet innebar tillägsföreskrifterna att standar- och fandukar skulle tillverkas i samma färg

och vid respektive landskapsregemente. För att markera att de nya regementena endast var tillfälliga skulle landskapets vapenbild i litet format placeras i övre inre hörnet på fälttecknen. ²⁾

»Augustibrevet« tillämpades endast på de fälttecken som tillverkades i Stockholm. Det skedde emellertid inte konsekvent. Även några värvade regementen togs med inledningsvis. Längre fram däremot godkändes förslagsritningar som inte följde bestämmelserna. För huvuddelen av de regementen och bataljoner som sattes upp i Balticum skaffade respektive chef standar eller fanor från lokala hantverkare. För dessa bestämde cheferna själva utseendet på fälttecknen.

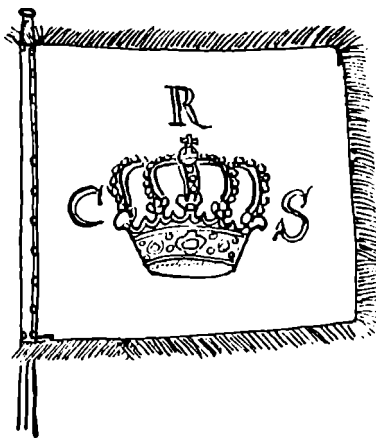
I det följande skall några exempel belysa hur provinsvapnen utnyttjades som motiv och utformades vid sidan av de enkla och enhetliga regler som utmärker både »1686 års förordning« och »augustibrevet«.

Adelsfanorna

Under 1500-talet var ordet fana benämningen både på ett fälttecken och en enhet vid rytteriet. Adelsn rusttjänstskyldighet fullgjordes sedan samma tid i särskilda adelsfanor. Namnet adelsfana behölls även sedan man gått över till andra begrepp, regemente och bataljon. Skälet var

måhända att adelsfanornas styrka och sammansättning varierade samtidigt som det befanns praktiskt med ett enhetligt begrepp för adelns rusttjänst. Mot slutet av 1600-talet mönstrades denna i fem adelsfanor nämligen för Sverige-Finland, Estland (dit även Ingermanland och Ösel hänfördes), Livland, Bremen och Pommern.

Endast de tre förstnämnda redovisades ursprungligen i »1686 års förordning«. Beskrivningen lyder i sammandrag »...broderade med en kongl. guldkrona samt Kongl. Maj:tz namn neml. C:R:S...³⁾ (Jfr bild 1). Liksom namnet adelsfana återgår på äldre bruk skulle valet av kronan som centralt motiv kunna ses som en kvardröjande rest av tidigare mycket vanlig dekor. Kronan tillsammans med de övriga regalierna var en utmärkande del av det rika symbolspråket i tidens fälttecken. Under senare delen av 1600-talet erstattes i Sverige-Finland mångfalden av motiv praktiskt taget genomgående med konun-

1. Kompanistandar avsett för estländska adelsfanans fördubbling, målat 1701 i Stockholm.

gens namnchiffer i varierande utformning. Enväldet återspeglades även i emblematiken.

Kronan, den av riksregalierna som symboliserade monarkens suveränitet, får ses som en väl vald symbol för adelsryttarnas plikter. Beskrivningarna i »1686 års förordning« är i sig titlösa även om fälttecknen under aktuell tid givetvis utformades enligt den härskande stilriktningen barocken. Konungens namnchiffer var ett tidsbestämmande tilläggsattribut som kunde varieras vid tronskifte.⁴⁾

Landskaps- eller provinsvapen kunde av praktiska skäl inte utnyttjas vid adelsfanan i Sverige och Finland. Rekryteringen sträckte sig för denna även kompanivis över landskapsgränserna. Vid de övriga adelsfanorna var det däremot fullt möjligt att använda provinsvapnen. Kravet på likformighet blev emellertid avgörande varvid den svensk-finska adelsfanans standar fick bli mönsterbildande.

I praktiken visade det sig emellertid att »1686 års förordning« sannolikt bara kom att tillämpas för den svensk-finska adelsfanan. Fyra standar enligt förordningen, men målade i stället för broderade, tillverkades visserligen våren 1701 och översändes till Reval för estländska adelsfanans nyuppsatta fördubblingskompanier (Bild 1). Dess chef hade dock på egen hand redan anskaffat de behövliga standaren. De i Stockholm förfärdigade blev därför liggande i förråd för att kort före Revals kapitulation 1710 återsändas.

Även om inga handlingar längre finns kvar från den lokala tillverkningen av fördubblingskompaniernas standar torde dessa kunna identifieras med fyra i Ryssland bevarade. Dukarna är blå med en guldkantad blå

sköld krönt med öppen furstekrona. Enligt beskrivning är skölden belagd med tre med öppna kronor krönta leoparder i silver stolpvis ställda. Ett av standaren finns avbildat i ett ryskt planschverk från 1800-talet.⁵⁾ Där återges vapenbilden som tre okrönta lejon. (Bild 2). Dekoren i övrigt är i guld.

Vapnet är med all säkerhet en differentiering av Estlands vapen, i guld tre blå lejon stolpvis ställda. Skälet till denna differentiering är däremot inte klart. Skillnaden mellan beskrivning och utbildning bör nog inte tillmätas alltför stor betydelse särskilt som de ryska planschverket visat brister i detaljerna när det gäller andra fälttecken. Den blå skölden låter sig måhända förklaras av tillverknings-tekniska skäl. Det bör ha varit både billigare och mer tidsbesparande att endast konturera skölden mot dukens färg. Ett sådant resonemang kan dock inte tillämpas på vapenbilden som då borde ha varit i guld. Valet av silver tyder på en medveten åtgärd. Den kan bero på en vilja att markera fördubblingskompaniernas ställning som tillfälliga enheter. Hur de ordinarie kompaniernas standar såg ut är emellertid inte känt.⁶⁾

När »1686 års förordning« utfärdades förde adelsfanan i Livland standar »roth und weiss... nach dem Liefll Wapen«. Detta framgår av ett brev till konungen 1697 från adelsfanans chef som då begärde att få nya. De gamla standaren beskrev han samtidigt målände nog som »ziemlich zerissen, verschossen und alterswegen zu wermoddern anfangen«. Det tyder på att standaren varit i bruk under lång tid. Enligt en vapenbeskrivning, troligen från år 1700, var Livlands vapen »en gripp

i rööt fält, hållandes i högra framfoten ett slagswerd eller pallas, mit i bröset en försölfr(ad) krona och CRS under«.

Livländska adelsfanans nya standar borde ha blivit blå och dekorerade enligt »1686 års förordning«. Av allt att döma blev så inte fallet. De standar som adelsfanan några år senare förlorade vid Poltava var alltså röda och dessutom dekorerade med Livlands vapen.⁷⁾

Adelsfanan i Bremen återfinns inte ursprungligen i »1686 års förordning«. 1695 gjordes emellertid en marginalanteckning i förordningen intill de est- och livländska adelsfanorna. »Den uti Brehmen stående Adels fanan skall också föra standar som skall bliva blå med lika sirater som desse«. Härtill är emellertid fogat en kryptisk anmärkning »finnes intet«. Större styrka än ett kompani

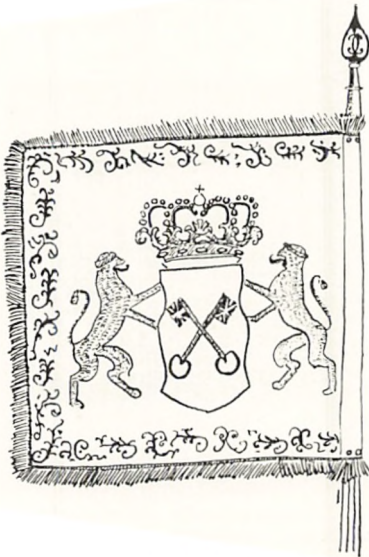

2. Kompanistandar vid estländska adelsfanans fördubbling, tillverkat 1700 troligen i Reval.
(Foto Krigsarkivet, Stockholm).

torde bremiska adelsfanan inte ha mönstrat, men fanns gjorde den helt visst. Möjligen avsåg kommentaren att något standar inte behövdes. Det borde i så fall bero på att denna adelsfana redan var utrustad med standar.

I Stade stadsmuseum förvaras ett standar — i god kondition — av röd damast med dekor i silverbrodyr. Stilen, damastens mönster samt standardspetsens utformning daterar standardet till Karl XI:s tid troligen efter 1670. Enligt museets uppgifter har standardet tillhört »das bremische Ritterschaft«. Det kan således identifieras med bremiska adelsfanans standar under senare delen av Bremens korta tid som svensk besittning. (Bild 3).

Standardet bär det under svensktiden brukade vapnet för Bremen, i rött två korslagda nycklar av silver. Skölden kontureras genom en smal broderad silverkant medan den röda

3. Standar vid adelsfanan i Bremen.

standarduken bildar fältet. Vapnet kröns av en kunglig krona och har två lejon som sköldhållare. Arbetet är av hög kvalitet och orneringen ger, trots sin prakt, ett närmast sirligt intryck.

Det är märkligt att vapnet krönts med en kunglig krona i stället för den till vapnet hörande öppna furstekronan. Säkert rör det sig om en självtagen vapenförbättring från den bremiska adelns sida. Man torde därmed ha velat markera rikssamhörigheten och betona att den bremiska adelsfanan tillhörde landets stående trupper. Sköldhållarna är inte krönta men bär vulst vilket torde vara i detta sammanhang unikt.⁸⁾

Estland

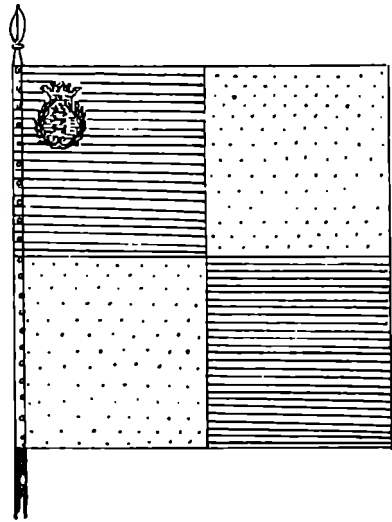
Även från Estland finns ett exempel där provinsvapnet krönts med kunglig krona i stället för öppen furstekrona. Det gäller en svit fanor för ett estländskt lantmilisregemente. Fanorna tillverkades 1707 i Stockholm efter regementschefens förslag i stället för »augustibrevet«. Dukarna är blå med insydda gula flammor och gult mittfält. Dekoren i övrigt målad med krans i silver och Estlands vapen, i blått tre lejon i guld, samt kronan i guld. (Bild 4).

Motivvalet kan sägas vara både naturligt och lämpligt för ett milisregemente uppsatt främst för den egna provinsens försvar. Fandukarnas blå och gula färger hade dessutom den fördelen att kombinera såväl rikets som provinsens tinkturer. Den krönade kungliga kronan var utan tvivel avsedd att markera rikssamhörigheten. Den kan emellertid samtidigt ha varit ett uttryck för en ambition från regementschefens sida att få sitt regemente uppfört på ordi-

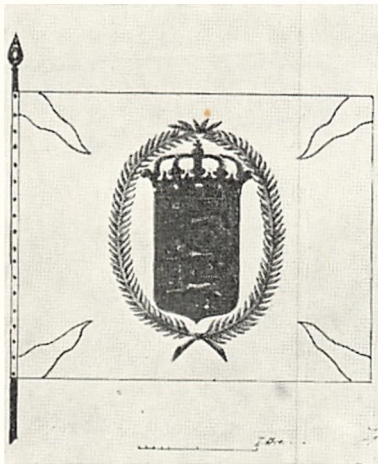
narie stat. En i och för sig efterläng-
tad fred skulle nämligen medföra snar
upplösning av alla tillfälliga trupper.
Till dem räknades även milisregemen-
tarna vilket således skulle medföra
avsked för chef och övrigt befäl.

Utformningen av fanorna är tids-
typisk men representerar i förhållande
till landskapsfanorna en tidigare ut-
vecklingsfas. Kompositionen påmin-
ner närmast om den äldsta modellen
från landskapsfanornas införande i
början av 1670-talet.

Estlands vapen återfinns även på
två fanor med kvadrerade dukar. En
av fanorna återges i det tidigare näm-
da ryska planschverket. På detta är
dukarna gröna och vita. Estlands va-
pen kröns av en öppen furstekrona
i guld samt omges av ett bladorna-
ment, också det i guld. (Bild 5). Vap-
nets placering följer anvisningarna i
»augustibrevet«. Både placeringen och
den dekorativa utformningen har sin
motsvarighet på en svit fanor för ett

5. Kompanifana vid estländskt lantmilis-
regemente eller bataljon från början av
1700-talet. Skrafferingen återger de troligen
ursprungliga färgerna.

4 Kompanifana vid översten Bogislaus von
der Pahlens estländska lantmilisregemente,
målad 1707 i Stockholm.
(Foto Krigsarkivet, Stockholm).

regemente från Björneborgs län samt
på en dragonfana med Österbottens
vapen. Då de båda senare dessutom
har Karl XII:s sammansatta namn-
chiffer som centralt motiv kan även
de båda estländska fanorna tidsbe-
stämmas till perioden 1700—1710.

De estländska fandukarnas angivna
färger, grönt och vitt, har ingen be-
röring med något känt vapen från
Balticum. Det finns också skäl att
betvivla att färgerna är korrekt åter-
givna från originalen. Den vita fär-
gen kan mycket väl vara starkt blekt
gul. Den tidigare nämnda österbott-
niska dragonfanan är ett exempel på
detta. Dess färg är nu till synes vit.
Den ursprungliga gula färgen av-
slöjas först sedan den runt stängen
virade duken lossats. Även den upp-
givna gröna färgen kan ursprungligen
ha varit blå som åldern förändrat.
En kvadrerad blå och gul fana passar,

6. Refuserat förslag till kompanifana för överstelöjtnant Carl Adam Stackelbergs på Ösel värvade bataljon. (Foto Krigsarkivet, Stockholm).

till skillnad från grön och vit, väl ihop med tidens stil och vad som kan antas ha varit ett naturligt val för ett estländskt lantmilisregemente.⁹⁾

Ösel

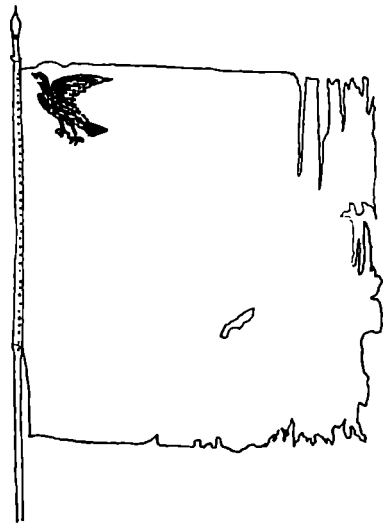
På Ösel värvades under året 1700 en bataljon infanteri, som enligt värvningskontraktet skulle förses med fanor genom kronans försorg. I samband med organisationsarbetet sände bataljonschefen in ett förslag till hur dessa fanor borde utformas. (Bild 6). Ritningen, som är i form av en bläckteckning, presenterar Ösels vapenbild i en ornering som anslutar till landskapsfanorna enligt »1686 års förordning«, men med för dessa främmande tillägg som namnchiffer och tänkespråk.

Förslaget godkändes inte. Bataljonen erhöll i stället fanor enligt »augustibrevet«. (Bild 7). Enligt en vapenbeskrivning som troligen upprättades i samband med arbetet på dessa fanor var Ösels vapen »en flygande Öhrn i rött fält«. Vapenbildens färg nämns inte. Räkenskaperna från tillverkningen meddelar emellertid att örnen utfördes »med sin egen couleur«. Fandukarna borde rätteligen

ha varit röda men de gjordes i stället blå. Skälet till detta är sannolikt att bataljonen var värvad och för sådana enheter valdes med få undantag blå fälttecken.

Livland

I de flesta fall stadgade värvningskontrakten från stora nordiska kriget att kronan skall bekosta erforderliga fälttecken även om vederbörande regementschef själv fick ombesörja tillverkningen. Till de få exempel där kontraktet uttryckligen ålade regementschefen att personligen förse sitt regemente med fanor hör ett 1703 i Livland värvat infanteriregemente. »Giebet der Hr Baron und Obersten zum Regiment 12 damasch blauer fähnlein mit Ihr Königl. Maytt gekrönte nahme von einer und der Liefll wapen auf der ander seiten«. (Bild 8). Stommen i regementet var resterna av en i området runt Riga år 1701 uppsatt milisbataljon. Rege-

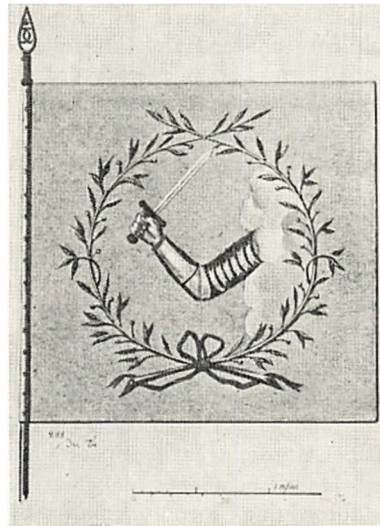

7. Kompanifana vid Stackelbergs värvade bataljon, målad 1700 i Stockholm.

mentschefen, Carl Fredrik von Mengden, tillhörde en känd familj i Riga vilket kan förklara att fanorna gjordes mer påkostade av damast i stället för det vanligen brukade taftet. Fandukarnas blå färg var den för värvade regementen normala. Ätminstone två av regementets fanor finns ännu bevarade i Eremitaget i Leningrad.

Det centrala motivet på fanornas ena sida är Livlands vapen, i rött en upprest grip av silver hållande ett svärd, på bröstet Karl XII:s enkla namnchiffer C XII R S krönt i guld.

Sitt vapen erhöll Livland 1566 medan det ännu tillhörde Polen, vilket torde förklara valet av tinkturer. Också i det ursprungliga vapnet hade gripen ett namnchiffer på bröstet — S A för den polske kungen Sigismund August. Under tiden som svensk provins behöll Livland sitt vapen varvid namnchiffret skiftade med de svenska

9. Kompanifana, sannolikt för livländsk lantmilis i början av 1700-talet. (Foto Museiverket, Helsingfors).

8. Kompanifana vid överste Carl Fredrik von Mengdens värvade livländska infanteriregemente. Andra sidan av fanan upptar Karl XII:s namnchiffer i stället för vapnet. (Foto Krigsarkivet, Stockholm).

regenterna. Det kan noteras att även sedan Livland blivit ryskt användes samma vapen med inledningsvis respektive regents namnchiffer. Under 1800-talet återgick man emellertid till Sigismund Augusts namnchiffer.

På fanorna har skölden fått en bård av guld. Strängt taget är detta en differentiering, men här har bården sannolikt tillagts av dekorativa skäl. Den öppna kronan i guld har en något ovanlig utformning med tre synliga blad och mellan dem pärlor ställda en och två. Lagerkvistarna som omger vapnet är silvergröna med bär i guld.¹⁰⁾

Ett heraldiskt tolkningsproblem

I det ryska 1800-talsplanschverket återges en intressant fana vars ornering inbjuder till flera tolkningsmöjligheter (Bild 9). Fanduken är röd, lagerkransen grön med bär och band

i guld. Motivet består av en ur ett moln från sinister framkommande bevapnad arm hållande ett svärd. En beskrivning av fanan anger dessutom att den är dekorerad med så kallade fyrkulor, en i vardera hörnet, samt att endast ena sidan har det här beskrivna motivet. Den andra sidan bär Karl XII:s sammansatta namnchiffer i lagerkransen. Fanan ingår i en svit på tre fanor med samma ornering, en med vit och två med röda dukar.

Karl XII:s namnchiffer tidsbestämmer fanorna till perioden 1697—1718. Utformningen visar stor likhet med landskapsfanorna enligt »1686 års förordning« men fyrkulorna tillhör en typ av äldre dekorationsdetaljer. Det är inte säkert att fanornas upphovsman var förtrogen med »1686 års förordning«. Såväl krans som fyrkulor var vanlig utsmyckning på fanor redan under första hälften av 1600-talet. Däremot är det möjligt att fanornas äldre stildrag gör det troligare att de tillverkats i Balticum än i Stockholm. Fandukarnas färg visar att en varit livfana, den vita, och de två röda kompanifanor.

Motivet överensstämmer med en under hela 1600-talet mycket vanlig allegori. Den förekommer i flera fall på flertalet europeiska länders fälttecken både med och utan tilläggsattribut. Det kan då vara genomgående eller vara ett bland flera olika allegoriska motiv på en svit standar eller fanor.

I här aktuellt fall bör motivet emellertid inte i första hand identifieras som en allmän allegori. Skälet är främst att denna typ av motiv redan under 1600-talets sista decennier helt försvann på de svenska och finska fälttecknen. Det torde i stället

med stor sannolikhet vara frågan om en vapenbild vars sköld troligen är röd eftersom de båda kompanifanorna givits denna färg. På grund av färgen och motivet har dessa tre fanor ansetts tillhöra det finska Kymmenegårds läns regemente. Vapenbilden har därvid tolkats som den »västerländska« harneskklädda armen i Karelens vapen.¹¹⁾ Denna bestämning är emellertid inte riktigt.

Kymmenegårds läns regemente blev det officiella namnet på Viborgs läns infanteriregemente sedan detta med freden i Nystad 1721 förlorat stora delar av sitt rekryteringsområde. Efter reorganisationen fick regementet nya fanor först 1728.

I samband därmed ifrågasattes »huruvida Kymmenegårds läns vapen öfverenskommer med det förra Wiborgs läns vapen, eller om någon förändring därvid kommer att göras sedan Wiborg igenom sista fredslut kommit under ryssarna«. I så fall borde det nya vapnet föra »allenast en arm beklädd med harnesk och en värja i handen«. En särskild modellritning med den nya vapenbilden gjordes samtidigt. Genom kungligt beslut fastställdes emellertid att regementets fanor liksom tidigare skulle föra Karelens vapenbild. Några fanor med förkortat karelskt vapen har således aldrig tillverkats. Det förefaller dessutom inte särskilt sannolikt att Sverige på detta sätt skulle erkänna förlusten av det östra karelska området. Därtill kan läggas att hela frågan om »Kymmenegårds läns vapen« aktualiserades först tio år efter Karl XII:s död även om det aktuella området förlorades redan 1710. Konungens namnchiffer på fanorna visar att de ej kan ha tillverkats senare än 1718.

Som tidigare anförts tyder fanornas utformning på att de tillverkats i Balticum. I ett ryskt heraldiskt arbete »Coats-of-arms of russian principalities« tryckt så sent som 1974 upptas förutom stadsvapen även en del provinsvapen. Där finns dock inget vapen som direkt kan sättas i samband med det här aktuella. Vapnets baltiska proveniens avslöjas emellertid genom en frimärksbild använd åren 1872—1884 för lokala frimärken inom den wendiska postförvaltningen i Livland. Även den livländska vapenbilden användes för övrigt inom samma område på en något tidigare frimärksutgåva.

Vapenbilderna på frimärkena och fanorna är identiska liksom den röda färgen. Fanorna kan därför med stor säkerhet bestämmas till någon av de många livländska lantmilisbataljoner som organiserades 1701. Eftersom dokumentariskt underlag saknas, går det inte att exakt bestämma vilken enhet som fört fanorna, men närmast bör intresset koncentreras på lantmilisbataljonen från den wendiska kretsen under överstelöjtnanten Fredrik Wilhelm von Liphardt.

Noter

- 1) I korthet innebar förordningen att livstandar och livfanor skulle vara vita och föra riksvapnet. Kompanistandaren och kompanifanorna utfördes i respektiven landskapsvapens färg samt med dess vapenbild. På infanterifanorna omgavs vapenbilden av en stor lagerkrans. Landskapsfanornas utveckling till och med »1686 års förordning« presenteras ingående i Folke Wernstedt »Svenska standar och fanor 1654—1686« Meddelanden från Riksheraldikerämbetet X, Malmö 1945.
 - 2) De tillfälliga regementenas fälttecken redovisas i två uppsatser av författaren i Meddelanden från Armémuseum, nr XXXII och XXXIII, Stockholm 1971 respektive 1972.
 - 3) Livstandaren skulle utföras enligt »1686 års förordning«. I övrigt var standardukarna vita vid svensk-finska och blå vid de est- och livländska adelsfanorna.
 - 4) Att detta var avsikten kan man se på en modellritning från mitten av 1700-talet för adelsfanan i Sverige och Finland. Konung Adolf Fredriks enkla namnchiffer A:F:R:S omger där kronan. Eftersom adelsfanan aldrig inkallades i tjänst efter stora nordiska kriget blev heller inte några nya standar tillverkade.
 - 5) Planschverket återger 117 akvareller av svenska och finska fälttecken erövrade av ryssarna. Det finns i Krigsarkivet, Stockholm, och har sannolikt tillkommit i mitten av 1800-talet. Akvarellerna är rekonstruktioner och därför inte helt tillförlitliga i alla detaljer. Finlands Nationalmuseum – Museiverket – äger fotografier från ett identiskt planschverk som finns eller har funnits i Ryssland. Samma museum har också fotografier av en yngre akvarellserie som är betydligt noggrannare i detaljerna och återger fälttecknen i det skick de var vid avbildningen. Huvuddelen av avbildningarna kompletteras av beskrivningar främst i katalog från 1889 för Artillerimuseet i dåvarande S:t Petersburg.
- Med undantag för några få detaljnotiser är alla ryska uppgifter om erövrade fälttecken från tiden före första världskriget. Hur mycket som i dag finns kvar av ryssarnas en gång mycket stora svensk-finska profésamling är därför inte känt.
- 6) Silverfärgen för fördubblingsstandarens vapenbild kan möjligen ha en teknisk förklaring, nämligen om s k vitt guld använts vilket vänligen meddelats författaren av 1. intendenten vid Armémuseum i Stockholm, Arne Danielsson.
 - Ordinarie estländska adelsfanan räkade fyra kompanier. Dessa hade möjligen blå standar med Karl XI:s namnchiffer tillverkade redan på 1670-talet. Det har nämligen funnits ett eller möjligen två sådana standar i Ryssland och de är svåra att placera på något annat regemente.
 - 7) För uppgifterna om de röda standaren med Livlands vapen från Poltavaslager tackar förför Byrådirektören Bertil Wea-

nerholm, Täby, vilken lyckats erhålla källmaterial ur ryska arkiv.

- 8) Adelsfanorna räknade rang efter Livregementet till häst och tillhörde de ständiga på ordinarie stat uppförda regementena.

Beträffande den femte och sista pommerska adelsfanan så är intet känt om dess standar. Denna adelsfana tycks dessutom endast tillfälligtvis ha inkallats till tjänstgöring under stora nordiska kriget.

- 9) 1701 organiserades fyra lantmilisregementen i Estland. Tre av dem förlorades vid Narva 1704. Av återstående milistrupper uppsattes en ny bataljon 1706. Både det kvarvarande regementet

och bataljonen tillhörde Revals garnison och förlorades där 1710.

De först beskrivna fanorna har tillhört det regemente som förlorades först 1710. De »vita och gröna« fanorna har troligen tillhört bataljonen eller något av de tre andra milisregementena.

- 10) Beträffande Livlands vapen se Hans Hildebrand »Heraldiska studier« Antiquarisk tidskrift för Sverige del 9 nr 1. För uppgifterna om Leningradfanorna samt hjälp och stöd i övrigt med denna uppsats tackar förf 1. intendent Danielsson.
- 11) Rudolf Cederström »Svenska kungliga hufvudbanér samt fälttecken« Stockholm 199, nr 685–687.

Slægten Nissens hjortevåben

af *Esbjørn Hiort*

CHARLES M. Hansens interessante artikel i HT nr. 37 om Haistrup-slægtens særprægede hjortevåben frister mig til at give nogle oplysninger om det hjortevåben, som slægten fra Oldemorstofte førte. Disse oplysninger er baseret på et meget stort materiale, som et medlem af slægten, førstebibliotekar ved universitetsbiblioteket i Trondheim, Harald Nissen har samlet og velvilligst har givet mig tilladelse til at benytte. Det vil til sin tid blive publiceret i en bog »Slekten Nissen fra Bov Sogn i Sønderjylland«.

Som CMH oplyser, blev de to gamle sønderjydske slægter indgiftede ved en dobbelt alliance, idet Hans Nissen fra Haistrupgaard (d. 1645)

og hans søster Anna Nisdatter (d. 1654) giftede sig med henholdsvis Mette Nisdatter og Lorentz Nissen (1603—55), som var søskende fra Oldemorstofte, en anden af de gamle slægtsgårde.

Slægten fra Oldemorstofte førte et våben, der i skjoldet viste en hjort fremspringende fra en trægruppe. Den ældste daterbare gengivelse af dette våben finder vi i Nicolaus Nissens segl på et brev af 26. juni 1659 fra denne til greve Gerhard v. Dernath og på flere senere breve til feltherren Hans Schack (Rigsarkivets privatarkiver 1660—1800). Det ses også på prædikestolen i Hover kirke ved Vejle, som Nicolaus Nissen skænkede kirken 1684 (fig. 1). Nicolaus

Nissen (1627—84) var søn af førnævnte Lorentz Nissen til Oldemorstoft. Han erhvervede Lerbæk og Rugballegaard i Hover sogn og blev senere landsdommer i Nørrejylland.

Nissen-slægtens våben ses også på et gammelt skab, som har stået på Oldemorstoft, men som nu befinder sig i Flensborg bymuseum (fig. 2). Som det ses, er det et alliancevåben, men uanset dette har det ikke været muligt at tidsfæste det med sikkerhed, da der er delte meninger om, hvem det har tilhørt. Ifølge museets skøn må det stamme fra sidste halvdel af 1600-tallet, og der er god grund til at antage, at det har tilhørt herredsfoged i Vis herred Nis Lorentzen (d. 1684) og hans hustru Anna, som var

Fig. 1. Landsdommer Nicolaus Nissens våben på prædikestolen i Hover kirke, dateret 1684: I solv en naturligt farvet hjortevåben med tre naturligt farvede lovtræer. Farverne er ved en senere opmaling blevet forvanskede. Harald Nissen fot.

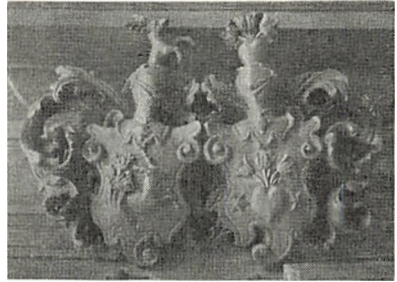

Fig. 2. Alliancevåben på skab fra Oldemorstoft, nu i Flensborg bymuseum. Städtischen Museums Flensburg fot.

datter af tolder Lorentz Hinrichsen i Bov. Våbenet med hjertet, de tre opvoksende blomster og de to seksoddede stjerner forekommer nemlig i Hinrichsen-slægten, bl. a. kan det ses på døbefonten i Bov kirke, som blev skænket denne af tolder Hinrich Hinrichsen 1715.

Nis Lorentzen tilhørte en anden gren af slægten end Nicolaus Nissen. Oldemorstoft bestod af to gårde, østgården og vestgården. Nis Lorentzen havde arvet Oldemorstoft øst, medens Nicolaus Nissen arvede Oldemorstoft vest. I 1674 købte Nis Lorentzen imidlertid vestgården af Nicolaus Nissen, som derefter erhvervede Lerbæk og Rugballegaard. Hvis skabet som antaget har tilhørt Nis Lorentzen, har begge grene af slægten altså ført hjortevåbenet, og dette indikerer, at våbentraditionen kan føres tilbage til den fælles stamfader Henrich Lorentzen, også kaldet Henrich Schytte eller Henrik Jæger. Som CMH nævner det, var han oprindelig skytte, og våbenet er da også passende til en mand af denne profession. Henrik Jæger fik forleningsbrev på Oldemorstoft 13. januar 1484. Han døde ca. 1499, og i 1557 blev gården delt i øst og vest og nedarvedes i hans to sønners efterslægt.

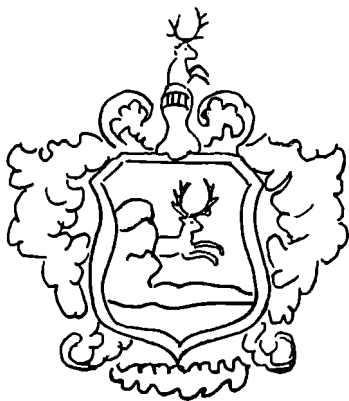

Fig. 3. Nissen-våben på korbuen i Bov kirke, som blev fjernet ved kirkens restaurering 1964–65. Tegning af Harald Nissen.

Hvad der også taler for en selvstændig våbentradition er en våbenfrise, som fandtes på korbuen i Bov kirke til minde om ejerne af Oldemorstoft (vest). Den begyndte med Henrik Jæger og omfattede 11 mandsvåbener og 11 kvindevåbener; alle mandsvåbenerne var våbenet med hjorten, som springer frem fra en trægruppe (fig. 3). Denne frise var imidlertid uden selvstændig heraldisk interesse, idet den var malet 1891 efter skabelon og med helt ensartede våbener (med en enkelt undtagelse også for kvindevåbenernes vedkommende, som viste blomster opvoksende af jord). Den blev overkalket ved kirkens restaurering 1964–65, men desværre uden at man først undersøgte den underliggende ældre kalkmalede frise, som pletvis kunne ses under den afskallede oliemaling (fig. 4). Hvor gammel denne ældre frise er, ved man således ikke, og ej heller hvor mange våbener og navne den omfatter. Den er utvivlsomt af stor heraldisk og personalhistorisk interesse, så man må

håbe, at de forsøg, der fra slægtens side er gjort for at få den afdækket, en dag må krones med held.

Førnævnte landsdommer Nicolaus Nissens ene søn, etatsråd Herman Lorentz Nissen blev, som CMH nævner det, adlet 1710 og anlagde et firdelt våben med et hjortehoved i hjerteskjoldet (fig. 5). En anden søn, krigskommissær Nicolaus Nissen d. y., som arvede Lerbæk og Rugballegaard, videreførte faderens våben; fra ham stammer den norske slægt Nissen (Vestlandsslægten).

Denne slægts våben med den halve hjort og trægruppen er gengivet i Norsk Slektskalender 1949, bind I. I værket Norske Slektsvåpen 1969 er våbenet imidlertid vist anderledes; det er her en hel hind lagt på tre graner. Denne version af våbenet stammer antagelig fra sidste halvdel af 1800-tallet, hvor det bl. a. blev

Fig. 4. Detalje af våbenfrisen i Bov kirke inden den blev overkalket. Man ser tydeligt Nicolaus Nissens våben under den afskallede oliemaling.

Sognepræst Aage Poulsen fot.

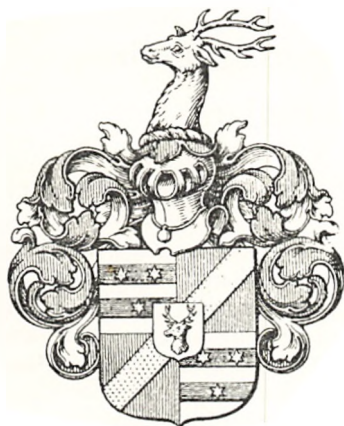

Fig. 5. Herman Lorentz Nissens adelige våben 1710.
Efter Danmarks Adels Aarbog 1927.

ført af apoteker August Nicolai Nissen i Trondheim (f. 1870), hvis signet er bevaret i slægten (fig. 6).

I HT nr. 18, s. 375—385 skrev jeg en artikel om hjortevåbener i dansk-norske slægter. Jeg nævnte her det ejendommelige, at fem af disse indgifte slægter havde hjorten som selvstændig våbentradition (Hiort, Hersleb, Frick, Arøe og Carstensen). Gennem Ebbe Carstensen til Reinskloster i Trøndelag, som nedstammede fra Carsten Hansen, Nis Hansens broder,

knyttede altså yderligere den familiemæssige forbindelse med de to sønderjydske slægter, som også førte hjorten som våbenmærke. Ebbe Carstensen førte en hel hjort i sit våben (se HT nr. 20, s. 20). Hans søn antog sit mødrene slægtsnavn Horneman og denne slægts våben, men hans søn igen, justitsråd Henrik Horneman, genantog Carstensen-våbenet med hjorten. Han var gift med Abel Margrethe Hersleb, som førte sit fædrene våben, hjorten som rammes af en pil i halsen.

Fig. 6. Apoteker August Nicolai Nissens segl: En hjort (eller hind) lagt på tre graner.

Flaggrevidering och vapenfastställelse

Ny lagstiftning i Finland

av *Henrik Degerman*

DEN 1 juni — lagom till sommarens stora flagghögtider, försvarsmaktens flaggfest på marskalkens av Finland C. G. E. Mannerheims födelsedag den 4 juni och Finlands flaggas dag midsommardagen eller St Johanne dag — träder de nya lagarna om Finlands flagga och vapen i kraft. Där får Finlands vapen för första gången under sin snart fyrahundraåriga historia en officiellt fastställd beskrivning.

Vad är Finlands vapen?

Vid ingången av självständighetstiden — där den historiska bakgrunden till de nya lagarna tar sin början — utgår man från Finlands vapen som ett bekant och entydigt begrepp. I lagen om Finlands flagga vilken godkänns den 29 maj 1918 stadgas, att »i mitten av korset« i statsflaggan »är anbragt Finlands vapen«. Men den 12 februari 1920 finner statsrådet »gott förordna, att Finlands vapensköld skall i flaggan användas utan krona i övre kanten - -«. Detta stadgande ger upphov till en livlig diskussion, dels huruvida stadgandet gäller enbart vapnet i flaggan, eller om det också skall tillämpas på riksvapnet i allmänhet, och dels om den självständiga republiken Finlands vapen överhuvud.

Liksom i kampen mellan blå-vita och röd-gula färger för Finlands flagga, går debattens vågor höga i vapen- och kronfrågan. Nationalromantiker-

na har svårt att smälta att Finland skall symboliseras av ett lejon — sådana finns ju inte i Finland; den röda färgen är bolsjevikisk och en krona passar inte i en republik. En utbredd opinion förespråkar en björn som vapenbild. Den kände konstnären Axel Gallen-Kallela gör 1929 flere förslag till vapen, där lejonet lagts i ett fält på olika sätt delat i rött och svart. Kronan är ersatt med en huvudbonad, inspirerad av de fjärrkarelska bygdedräkterna.

Chiles generalkonsul Rudolf Ray engagerer sig ivrigt i debatten. Han författar en pamflett som 1927 utdelas till alla riksdagsmän, där han utgår från att riksvapnet måste ha en »avslutning« ovanpå skölden. Rays dagboksanteckningar, vilka i ord och bild refererar hela vapendiskussionen ges ut postumt 1932. Ray låter även frågan om vapnets utseende gå vidare till riksdagens justitieombudsman, som meddelar statsrådet, att han anser beslutet om vapnet i Finlands flagga innebära en lagändring och därför vara tillkommet i oriktig ordning. Samtidigt föreslår han — det första förslaget från myndighets sida i denna riktning — att riksvapnet borde officiellt fastställas. Samma år, alltså 1927, görs också en riksdagsmotion med motsvarande innehåll.

Femtio år av utredning

En viss aktivitet hos diverse ämbetsverk blir följden av Rays demar-

che, men först 1934 tillsätter statsrådet den s. k. vapenkommittén. Dess digra betänkande (9.6.1936 nr A 13) utmynnar i ett förslag till lag om Finlands riksvapen och flagga, men förslaget, som innefattar ett stadfästade av lejonvapnet i den under hela självständighetstiden använda normalformen hämtad från Gustaf Vasas gravmonument i Uppsala domkyrka, leder icke till något resultat.

Efter det att kommunvapnen genom lag 1949 blivit skyddade och statsrådet 1957 tillsatt en heraldisk kommission, börjar man ånyo påtala bristen av skydd för riksvapnet, som inte ens är officiellt beskrivet. Man kan inte förbjuda missbruk av ett vapen, säger heraldiska kommissionen i sitt betänkande (11.10.1957 nr B 78), så länge vapnets innehåll inte är entydigt fastställt.

Lagberedningen inkommer 1965 (nr 7) med ett förslag till lagstiftning om vapenskydd, vilket närmast skulle motsvara bestämmelserna i den i Lisbon 1958 reviderade Pariskonventionen om skydd för industriell äganderätt från 1883. Där ingår skydd för riksvapnet och avsaknaden av officiell fastställelse påtalas.

I anledning av självständighetens 50-årsjubileum tillsätts en flaggkommitté för att granska lagstiftningen beträffande Finlands flagga. Till kommitténs ordförande utses justitiekanslersadjointen Reino Lindroos och bland medlemmarna märks representanter för olika förvaltningsgrenar och konstnären Olof Eriksson. I sitt betänkande (16.4.1970 nr A 1) konstaterar kommittén som tidigare, att stadganden om riksvapnet saknas. Den anser att om riksvapnet bör stadgas genom lag, på samma sätt som om flaggan. Ett förslag härom

ingår i betänkandet, som ytterligare är försett med rikhaltigt källmaterial och nyritade modeller till vapnet och flaggan.

Varför utarma flaggskicket?

Utgående från detta betänkande avger regeringen hösten 1977 en proposition till riksdagen (1977 rd. nr 214). Vid följande årsskifte begynner riksdagsbehandlingen. Den stora stötestenen i propositionen är förslaget att slopa lots-, tull- och postflaggorna och att upphäva det officiella erkännandet av de privata segelsällskapens flaggor; samtliga utgörs av nationalflaggan med olika bitecken, i segelsällskapens fall dessutom med det blå korset överlagt av ett smalare vitt. I synnerhet segelsällskapen kämpar hårt i tidningspressen för att bevara status på sina flaggor och får stöd av bl. a. poeten »Bez« (Benedict Zilliacus), som i Hufvudstadsbladet (28. 12. 1977) skaldar så här (återgivet med författarens benägna tillstånd):

»Vårt statsråd stryka vill
vår klubbflagg, men anåda,
vi säger nej tack till
en sådan fingerklåda.

Ty duk med kors i blått
det hade ju, anagga,
vårt segelsällskap fått
långt förrn vårt land fick flagga.

Kultur vår klubbflagg bär
och tradition, anamma.
Den är oss väl så kär
som fosterland och mamma.

Stå stark, du riddarvakt
kring ditt standar, anacka.
Ty handelsflagg å jakt
för endast knöl och bracka«.

Segelsällskaps flagga enligt Kejs. Maj:ts Kungörelse av den 19.6.1890. Den vita flaggan med det blå korset fördes även av Kejsarliga Jakt-Klubben i S:t Petersburg, och är härledd ur den ryska örlogsflaggan, vit med blått andreskors. Denna flagga torde icke ha påverkat skapandet av det självständiga Finlands blåvita korsflagga. Här visad med landskapet Satakundas vapen för Segelföreningen i Björneborg. Ur Finlands Segelföreningar 1894, Helsingfors 1894.

(Foto Vihtkari, Vichtis 1978).

Hufvudstadsbladet behandlar för sin del propositionen på ledarplats under rubriken »Varför utarma flaggskicket» (5.1.1978). Man erkänner behovet av nya och ändamålsenliga lagstadganden och förenkling av flaggtyperna. Men tidningen anser dock, att propositionen går för »långt i sin iver att tvätta bort alla bитеken - - - i flaggmönstret«. I synnerhet gäller detta segelsällskapens flaggor. »Enligt vår mening«, slutar Hufvudstadsbladet, »går regeringen uppenbart och utan tvingande skäl för hårt ut mot den flaggkultur som nu råder i landet. Man förstärker gott dess strävan att bringa ordning och reda i flagglagstiftningen, att eliminera brister och fylla luckor i den. Men det bör dock inte få leda till utarmning av flaggskicket intill torf-

tighet. Riksdagsman Ingvar S. Melin (Svenska folkpartiet) har i en parallellmotion till regeringspropositionen efterlyst en grundlig omprövning av frågan om specialflaggorna och möjligheterna att bibehålla dem. Vi menar att riksdagen inte har någon anledning att driva en åtstramningspolitik när det gäller flaggskicket bara för åtstramningens skull. Den får strama åt mer än nog detta förutan i dessa tider«.

Bland de tidningsinsändare som träder till segelsällskapflaggornas försvar, märks en förstäligh okunnighet om heraldiska och historiska spörsmål. Värre är att ingen auktoritativ heraldiker träder fram för att reda ut begreppen; fastmer polemiserar två av våra främsta heraldiska konstnärer mot varandra angående flaggans förhistoria, vilket ju ytterligare omöjliggör en meningsfull debatt i ämnet.

Riksdagsbehandlingen under våren 1978 går i varje fall segelsällskapen till mötes. Den officiellt erkända ställning deras flaggor har bibehålls. Försvarsministerns och kommandörens för försvarsmakten (högste befälhavare näst presidenten) specialflaggor, vilka kommittén velat utmönstra, bevaras också, i likhet med de marina befälsflaggorna. Bibehållandet av lots-, tull- och postflaggorna avslås däremot.

Riksdagsman Melin är dock nöjd. Riksdagen »har inte gått med på att göra vårt flaggliv så fattigt som regeringen föreslagit«, säger han. Lagförslaget godkänns utan större diskussioner den 21 april 1978. Enda omröstningen gäller slopandet av de ovannämnda ämbetsverkens specialflaggor, vilket godkänns med 109 röster mot 29 (62 frånvarande —

intresset tycks inte vara stort!) För bevarandet röstar i huvudsak den moderata högern som för riksvapnets lejon som sitt partiemblem. Den 28 maj 1978 — så när som på en dag 60 år sedan den blåvita korsflaggan antogs — stadfästas lagarna av presidenten.

Abstrakt flagga utan bitecken

De nya lagarna kan närmast definieras som en kodifiering av gällande praxis. För heraldikern är den första officiellt stadfästa beskrivningen av Finlands vapen välkommen. »I rött fält ett krönt lejon som trampar på en sabel och vars högra ram ersatts med en harneskklädd arm svingande ett svärd; lejonet, dess krona och beväring, armharneskets ledplåt och vapnets fästen är av guld, vapnets klingor och harnesket av silver; fältet bestrött med nio rosor av silver«.

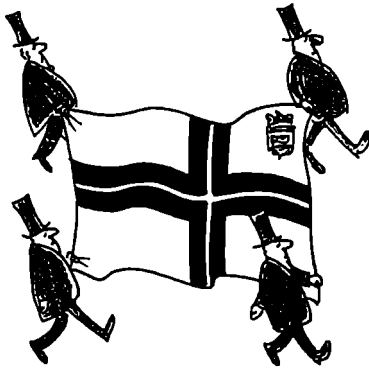
Den nya flagglagen innehåller en ny definition av flaggan. I stället för en konkret definition, »en rektangelformig duk med ultramarinblått kors på vit botten«, definieras flaggan nu abstrakt: »Finlands flagga har ett blått kors på vit botten«. »Enligt denna definition«, förklarar propositionen, »är varje figur som motsvarar - - proportionerna och färgerna för Finlands flagga en Finlands flagga«. »Basflaggan i lagförslaget är nationalflaggan«, säger propositionen vidare, »från vilken statsflaggorna, den rektangulära och den tretungade härledes«. Flaggornas utseende är oförändrat så när som på vapnets sköldform i statsflaggans mitt. Spetsen i sköldfoten är nu slopad och lejonvapnet framträder i kvadratisk fält med bibehållen gul kant. En viktig princip har slagits fast, då det i lagen stadgas, att »envar har rätt att flagga

Segelsällskaps flagga enligt förordning av den 18.2.1919. Det blå korset är nu belagd med ett smalare vitt. Här visad med landskapet Nylands vapen för Nyländska Jaktklubben i Helsingfors. Teckning i klubbens årsbok. (Foto Vihtkari, Vichtis 1978).

med nationalflaggan«. Som handelsflagga används såsom tidigare nationalflaggan. Den rektangulära statsflaggan används av de högre statsämbetsverken, den tretungade som örlogsflagga. Republikens presidents flagga — örlogsflaggan med ett blågult frihetskors i övre inre hörnet — är nu också i lag fastställt.

»I andra än i denna lag avsedda fall får Finlands flagga icke försees med bitecken« lyder huvudregeln. Utgående från denna har således lots-, tull- och postflaggorna slopats. Undantag från regeln är förutom presidentens flagga, specialflaggorna för försvarsministeren, kommandören för försvarsmakten och de marina befälhavarna, vilka för örlogsflagga med specialembem i övre inre hörnet. Undantag är också segelsällskapsflaggorna: nationalflaggan med ett smalare vitt kors lagt på det blå och sällskapets emblem i övre inre hörnet. Övriga föreningsflaggor bestående av nationalflaggan med bitecken — sådana finns nämligen — får inte längre användas efter 1980.

Segelsällskapsflaggan bärs bort av regeringen. Teckning av P-O. Nyström i Hufvudstadsbladet 5.1.1978. (Med benäget tillstånd av tecknaren).

Rättsskydd och tillämpning

Till lagarna har fogats straffstadganden avsedda att förstärka rättsskyddet för Finlands flagga och vapen. »Den som obehörigen använder republikens presidents flagga eller annan statsflagga, eller använder sådan Finlands flagga, som i strid med stadgandena i 6 § försetts med bitecken, eller i egenskap av Finlands flagga saluför flagga, som till färg eller proportioner klart avviker från flagg som avses i denna lag - -, skall för brott mot stadgandena om Finlands flagga dömas till böter«. »Den som saluför Finlands vapen i ett utförande, som väsentligt avviker från beskrivningen av Finlands vapen i 1 §, skall för saluföring av lagstridigt Finlands vapen dömas till böter«. Offentligt skymfande av Finlands flagga eller vapen är som förut straffbart, liksom också skymfande av vänskaplig stats vapen eller annat »makttecken«. I varumärkeslagen (10.1.1964) och mönsterrättslagen (12.3.1971) ingår stadganden om skydd för

offentliga vapen; motsvarande stadganden om skydd för vapen i näringsverksamhet utarbetas för närvarande.

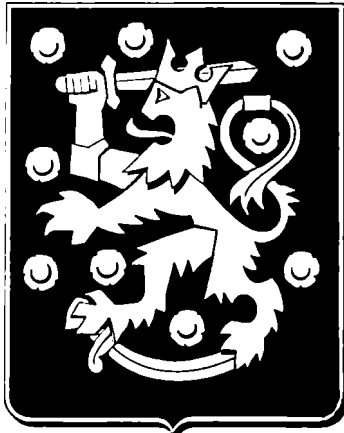
Samtidigt som dessa lagar utfärdas även en ny förordning om flaggning med Finlands flagga. Den gamla förordningen, vilken liksom den nya egentligen gällde endast statsämbetsverken, men som kommit att bli normgivande också i andra sammanhang, innehöll detaljerade regler om flaggning både med finsk och utländsk flagga. Den nya utgår från principen om flaggningsfrihet. Det enda stadgande som bör gälla all slags

Rudolf Rays förslag till Finlands vapen. Teckning ur Ray, Suomen kansallisvaakuna, Helsingfors 1932. Vapnet finns i relief på en minnesten i Helsingfors' Brunnsark. (Foto Vihtkari, Vichtis 1978).

flaggning är, att då Finlands flagga används tillsammans med annan flagga, Finlands flagga skall hissas i »det förnämligaste läget«. Däremot är det inte nödvändigt att hissa Finlands flagga i samband med utländsk flagga. I övrigt innehåller förordningen stadganden om officiella flaggningsdagar och -tider. En egendomlighet är att flaggning på Finlands flaggas dag börjar på midsommaraftonen och pågår hela natten och följande dag.

Under 1920- och 30-talen var vapenfrågan ett politiskt brännbart ämne, kring vilket enighet icke kunde nås. Då saken ånyo aktualiserades under 50- och 60-talen ansågs den åter för betydelselös och speciell (typ heraldik—är—ingenting—för—vanliga—människor) för att tas npp i riksdagen. Först på tröskeln til 1980-talet har vapenfrågan blivit lidelsefri nog att kunna både behandlas och avgöras av politiska beslutsfattare — utan att det gått partipolitik i den!

Svenska folkpartiets valaffisch under elktorsvalet (för val av president) 15–16. 1.1978. Vapnet tecknat av P-O. Nystrom.

Om örnars flykt m.m.

av Erik Spens

DE N å svenska riddarhuset introducerade adeln skall enligt riddarhusordningen sammanträda vart tredje år för behandling av vissa närmare angivna ärenden. Frågor av heraldiskt intresse är mindre vanliga men ett par sådana har förekommit vid 70-talets adelsmöten. De skall i det följande bli föremål för korta referat.

I den svenska adelskalendern är alla vapen återgivna i samma sköldform — den spanska skölden. I en motion vid 1971 års adelsmöte framhölls att vissa ätter, då de adlades eller upphöjdes i högre värdighet, tilldelades viss bestämd sköldform. Motionären yrkade att vapnet för sådan ätt skulle i kalendern få den för ätten bestämda sköldformen. I ett över motionen avgivet yttrande vitsordade riddarhusdirektionen att vapensköldarna i vissa sköldebrev blivit fixerade till formen men hävdade att det dock inte kunde anses oriktigt eller olämpligt att i adelskalendern för enhetlighetens skull använda samma sköldform för samtliga vapen. Att använda olika sköldformer i kalendern skulle bl. a. medföra högst avsevärda kostnader. I kalenderns förord skulle emellertid märkas att särskild sköldform angivits i vissa ätters sköldebrev. Direktionen avstyrkte motionen och riddarhusutskottet biträdde i sitt utlåtande vad direktionen anförde. Efter kort debatt beslöt adelsmötet avslå motionen.

Vid 1974 års adelsmöte förekom inte något heraldiskt ärende av intresse att här redovisa. Men vid 1977 års adelsmöte väcktes en ny motion om vapnen i adelskalendern. I motionen föreslogs att rangkronor skulle införas i kalendern såvitt avsåg alla betitlade ätters vapen. Motionären påpekade inledningsvis att kalendern beträffande ätter, som förde flerfältsvapen med hjärtsköld, endast redovisade hjärtskölden. Enligt motionären hade inte beaktats den heraldiska grundregeln för sådan förenkling av flerfältsvapen, »nämligen att rangkronan måste sättas på skölden«. Anledningen till denna regel skulle vara att hjärtskölden i dessa vapen vanligen innehåller den obetitlade stamättens vapen. »Utan rangkrona tilldelas ätten alltså i dessa fall en annan ätts vapen, vilket strider mot § 2 mom. 3 i Riddarhusordningen«.

I det återopade författningsrummet stadgades att ej »må någon upptaga annan ätts nummer, namn eller vapen«.

Riddarhusdirektionen avstyrkte motionen under erinran om bl. a. att den föreslagna åtgärden måste föranleda både redaktionell arbetsinsats och kostnad samt alltså fördyra kalendern. På begäran av riddarhusutskottet avgav statsheraldikern Jan von Konow yttrande. Enligt hans mening hade motionären inte övertygande bestyrkt den påstådda »heraldiska grundregeln«. Någon risk

för förväxling mellan ätterna torde inte föreligga, eftersom för varje ätt angavs dess rang. Att på betitlade ätters vapen anbringa rangkronor skulle bryta mot kalenderns hävdvunna enhetliga utformning. Motionen borde i nu nämnda hänseende inte föranleda någon åtgärd.

I motionen yrkades vidare att en översyn skulle ske av »på mindre tillfredsställande sätt utförda vapen i kalendern«. Direktionen förklarade sig beredd att, om vapen påvisades vara felaktigt, låta omrita detta. Motionen borde enligt direktionens mening ej heller i denna del föranleda någon adelsmötets åtgärd.

På förslag av riddarhusutskottet, som återopade vad direktionen och statsheraldikern anfört, beslöt adelsmötet avslå motionen.

Vid motionens behandling angavs inte något exempel på vapen i kalendern, som skulle vara utfört på »mindre tillfredsställande sätt«. Kort före sista årsskiftet utkom 1977 års utgåva av adelskalendern och i det följande skall — i anledning av riddarhusdirektionens »Aufforderung« — ifrågasättas riktigheten av två i kalendern redovisade vapen avseende.

1/ adliga ätten Lagercrantz nr 1011 (fig. 1) och

2/ friherrliga ätten af Klinteberg nr 359 (fig. 2).

1/ I kalenderns förord hänvisas beträffande vapenbeskrivningar till Fr. Dahlby & J. Raneke, »Den svenska adelns vapenbok« (Stockholm 1967), som beträffande ätten Lagercrantz' vapensköld ger följande beskrivning: »i fält av guld en uppflygande svart örn med en lagerkvist i näbbet, och däröver en blå ginstam, belagd med en lagerkrans mellan två (femuddiga) stjärnor, allt av guld«. Sköldebrevets

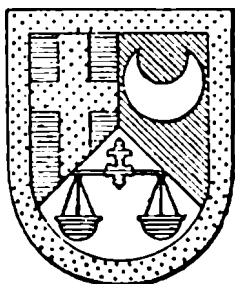

1 Adliga ätten Lagercrantz, nr 1011.

vapenmålning visar en örn stående på båda fötterna med lyftade vingar men vapenbeskrivningen i sköldebrevet (Sköldebrevsavskrifter 17:136; riddarhusets arkiv) anger en »flygande« örn. Det målade vapnet å skölden i riddarhussalen visar även en flygande örn, som placerats i ett klippigt berglandskap.

Gustaf Elgenstierna uppger i sina »Ättartavlor« beträffande Magnus Gavelius, adlad Lagercrantz 1682, att denne 1674 var bokhållare vid svenska armén i Pommern och 1677 blev krigskamrerare och 1679 statskommisarie i Pommern. Elgenstierna tillägger: »Han brukades under danska kriget i åtskilliga angelägna ärender och beskickningar från Pommern till Sverige, särdeles under åren 1676 och 1677, och det med största livsfara, så till lands som vatten; — « Enligt en sentida tolkning skulle bilden av den flygande örnen syfta på en »farlig budskickning«.

En annan vapenbild är av intresse i detta sammanhang. Magnus Gavelius, adlad Lagercrantz, hade en yngre bror, som 1698 erhöll adlig värdighet med namnet Lagerstedt, en numera utdöd ätt. I adelskalenderns förord har hänvisats även till C. A. Kling-spors »Sveriges ridderskaps och adels vapenbok« (Stockholm 1890) och vapenbilderna i denna bok utvisar be-

2. Friherrliga ätten af Klinteberg, nr 359

träffande ätten Lagercrantz i enlighet med Dahlbys och Ranekes beskrivning en örn med lyftade vingar och beträffande ätten Lagerstedt: i fält, ginstyckat i guld och svart, en uppflygande örn av motsatta tinkturer, och däröver en blå ginstam, belagd med en lilja mellan två stjärnor, allt av guld. Den yngre broderns hustru tillhörde den numera utgångna adliga ätten Adlerskiöld och hans vapen bör jämföras med hennes: i fält av guld en flaxande svart örn stående på en grön kulle och däröver en blå ginstam, belagd med »en snedställd gyllene sköld med en blå fransk lilja, flankerad av två sexuddiga gyllene stjärnor«.

Dahlbys och Ranekes av adelskalendern återopade beskrivning överensstämmer alltså ej med texten i adelsbrevet. Men stämmer beskrivningen med bilden i deras vapenbok (fig. 3)? Både denna bild och bilden i 1977 års adelskalender visar en flaxande (vingklippt?) örn, som inte dragit in benen och som har klorna utfällda, d. v. s. en örn som står kvar på marken. En örn drar in benen mot kroppen, när den lyfter, men en flygande örn, som skall ta mark eller som slår efter byte, har ben och klor utfällda. Med fågel i uppflug eller uppflygande eller lyftande fågel menas fågel som just lämnat mark- eller vattenytan

och befinner sig i rörelse i luften med hjälp av vingarna. En stående flaxande fågel är inte en uppflygande fågel.

2/ Adelskalendern redovisar två ätter af Klinteberg, nämligen dels en adlig ätt och dels en friherrlig ätt. År 1807 adlades två bröder Klinteberg, av vilka den äldre var lagman och den yngre, som var officer, hade varit i turkisk tjänst »för att undervisa turkarna i förbättringen av sjöväsendet«. Åtta år senare erhöll den äldre av bröderna friherrlig värdighet jämlikt 37 § regeringsformen, innebärande att denna värdighet endast tillkommer den friherrliga ättens huvudman. I adelskalendern redovisas beträffande båda ätterna samma vapensköld. Den har av Dahlby och Raneke fått följande beskrivning: av ett störtat gaffelsnitt delad i tre fält;

fält 1: blått, vari ett till skurorna utgående kors av guld;

fält 2: grönt, vari en uppgående måne av silver;

fält 3: av silver, vari en balanserad våg.

I fortsättningen skiljer emellertid författarparet mellan de båda sköldarna samt förser den adliga ättens sköld med sköldrand av guld (enligt adelsbrevet en gyllene ram) men den friherrliga ättens sköld med bård av guld samt låter denna skillnad komma till uttryck i bilderna av de två vapensköldarna. Samma vapendifferens återfinns i Klingspors vapenbok.

Med vad ovan anförts vid 1/ och 2/ har riktigheten av två av adelskalenderns vapenbilder ifrågasatts. Det må ankomma på denna tidskrifts sakkunniga läsare att själva dra slutsatserna och på riddarhusdirektionen att avgöra om frågavarande vapenbilder bör enligt gjord utfästelse omrättas.

Vid 1977 års adelsmöte beslöts vissa ändringar i riddarhusordningen och ändringsbesluten har därefter konfirmerats av regeringen. Det i 1977 års motion återopade stadgandet om adlig ätts nummer, namn och vapen har upphävts men skall enligt övergångsbestämmelserna gälla beträffande ätt som söker introduktion å riddarhuset.

I frågor om rätt till adligt namn eller vapen återopas ofta vissa äldre förordningar, särskilt Kungl. breven den 29 april 1752 och den 28 juli 1762 att ryttare, dragoner, soldater och båtsmän icke måtte tillåtas att bära adliga släkters namn samt Kungl. förordningen den 10 augusti 1762 angående förbud för ofrälse män att bruka adlig sköld eller öppen hjälm. Dessa författningar måste emellertid betraktas som privilegie-

3. Adliga ätten Lagercrantz, nr 1011.

lagstiftning och i princip har all sådan lagstiftning upphävts av nu gällande regeringsform, som trädde i kraft den 1 januari 1977.

Slutligen skall nämnas att vid 1977 års adelsmöte anordnade Svenska Exlibrisföreningen i riddarhuset en utställning omfattande ett 100-tal svenska adliga heraldiska exlibris.

Nye kommunevåbener i Norden

Danmark

Siden oktober 1976, Heraldisk Tidsskrift nr. 34, side 155, har tolv danske kommuner taget sig nykomponerede våbener eller ændret deres ældre våben gennemgribende.

Sønderhald Kommune, Århus Amt. I rødt felt et hvidt øksehoved, og i et hvidt skjoldhoved en liggende rød hjortevie. — Øksehovedet er fra en skovøkse, det symboliserer skovbrug, som er en af kommunens vigtigste næringsveje. Også hjortevien, »faldtakken«, står for egnens store skove, men hentyder tillige til navnet »Djursland« = Dyrslund, dvs. Hjorteland, hvor kommunen ligger. Udformet af Statens Heraldiske Konsulent og Claus Achton Friis. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

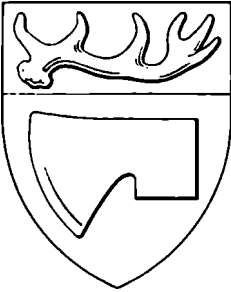
Skovbo Kommune, Roskilde Amt. I grønt felt et gult råbukkehoved set forfra. — Både skjoldets grønne farve og råbukkehovedet skal symbolisere de store midtsjællandske skove, som præger kommunen og har givet den sit navn. Udformet af Aage Wuff og Statens Heraldiske Konsulent. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

Stenlille Kommune, Vestsjællands Amt. I rødt felt en vandret placeret hvid stegerist mellem tre hvide trekløverblade. — Risten står for Sankt Laurentius, som led martyrdøden ved at blive brændt på en rist. Stenlille Kirke er indviet til ham, og en gammel helligkilde i kommunen er opkaldt efter ham. De tre kløverblade

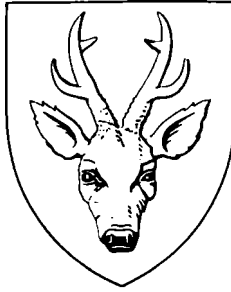
symboliserer oldtidens tidligste agerdyrkere, som der er fundet arkæologiske spor af i Åmosen, der delvis ligger i Stenlille Kommune. Våbenet bygger på forslag fra en idékonkurrence blandt kommunens borgere. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

Nørre-Snede Kommune, Vejle Amt. I blåt felt to oprejste hvide løver, vendt mod hinanden og med fælles hoved, set forfra, mellem tre gule åkandebloomster set ovenfra. — Den særprægede midterfigur, de to løvekroppe med ét fælles hoved, er taget fra en granitdøbefont fra o. 1150 i Nørre-Snede Kirke. Også på en døbefont i Ejstrupholm Kirke fra samme tid findes en sådan figur. Åkandebloomsterne repræsenterer kommunens mange søer, og ved deres antal symboliserer de de tre sogne som kommunen består af. Udformet af Claus Achton Friis. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

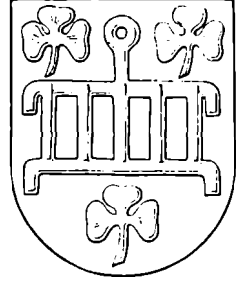
Holeby Kommune, Storstrøms Amt. I rødt felt en gul sparre mellem to hvide sukkerroer og en stående hvid pelikan med løftede vinger, som sårer sig selv i brystet. — De to sukkerroer repræsenterer hvad der i en menneskealder har været kommunens måske vigtigste næringsvej, nemlig dyrkningen af sukkerroer. Pelikanten, som med sit næb sårer sig selv i brystet (for at nære sine unger med sit blod), er et gammelt symbol på næstekærlighed. Den er her taget fra seglet for Fuglse Herred (som kommunen ligger i), der går tilbage til 1584. Sparren,

Sønderhald Kommune

Skovbo Kommune

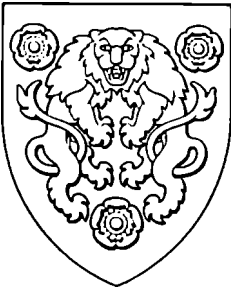
Stenlille Kommune

som deler skjoldet med sin knækkede profil, er inspireret af kommunens kystlinje mod syd, der udviser et lignende knæk. Udformet af Claus Achton Friis. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

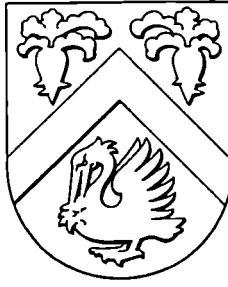
Jelling Kommune, Vejle Amt. I sort felt et gult udyr med løvekrop og grifhoved, om hals, krop og hale omslynget af en hvid slange. — Det rovdyragtige fabelvæsen i kamp med dragen, eller slangen, der snor sig omkring den, er en heraldisering af figuren på den store Jellingsten, Skandinaviens største og prægtigste runesten og »Danmarks dåbsattest«, som Harald Blåtand i 960'erne rejste over sine forældre Gorm den Gamle og Thyra Danebod, og som i dag er kommunens største attraktion. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

Morsø Kommune, Viborg Amt. I rødt felt en hvid due siddende på en gul gren. — Før 1977 var et lignende våben (delvis i andre farver) byvåben for Nykøbing Mors, i brug i hvert fald fra 1556. Men motivet går måske tilbage til den katolske tid, altså før Reformationen, idet duen utvivlsomt hentyder til det gamle Dueholm Kloster, som Nykøbing Mors delvis skylder sin opkomst, og hvis navn fortsatte i Dueholm Len og Dueholm Amt. Som hovedfarve for Morsø Kommunes våben er valgt rødt, fordi rødt var Johannitternes farve, og Dueholm Kloster tilhørte denne munkeorden. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

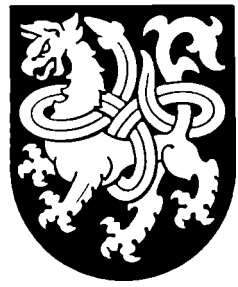
Viborg Amtskommune. I gult felt en blå bjælke formet med en opadgående krumning mellem to nedadgående, mellem, foroven, to sorte

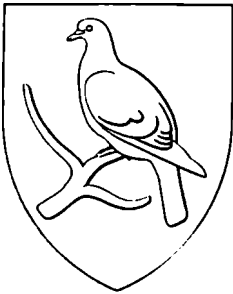
Nørre-Snede Kommune

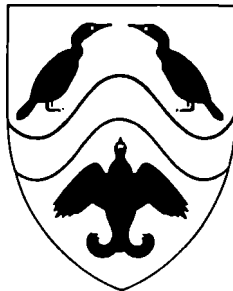
Holeby Kommune

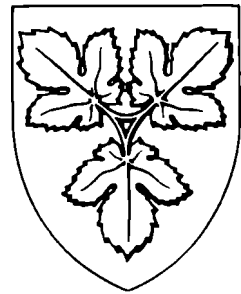
Jelling Kommune

Morsø Kommune

Viborg Amtskommune

Fyns Amtskommune

siddende skarve, vendt mod hinanden, og, forneden, en sort flyvende urflugl, set ovenfra. — De to skarve, øverst, repræsenterer det tidligere Thisted Amt, hvor disse fugle har givet navn til Skarreklit, og urfluglen nederst det tidligere Viborg Amt, præget af hedenatur. Den blå strøm i midten står for Limfjorden, som adskiller og forener amtskommunens to dele. Udformet af Statens Heraldiske Konsulent. Registreret i Patentdirektoratet.

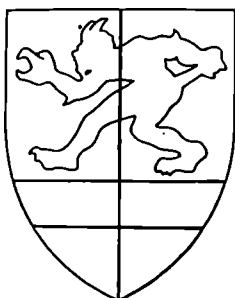
Fyns Amtskommune. I rødt felt tre gule humleblade vendt mod skjoldets hjørner og forenet i skjoldets midte. — Humlebladene symboliserer Fyn, især inspireret af hvad den berømteste af alle fynboer, H. C. Andersen, i sit digt »I Danmark er jeg født« skriver om »æblegård og humlehavn«. Ved deres antal, tre, og med fælles stilk, hentyder bladene til, at amtskommunen er dannet ved sammenlutning af tre amter, nemlig Assens, Odense og Svendborg amter. Udformet af Aage Wulff. Registreret i Patentdirektoratet.

Vejen Kommune, Ribe Amt. Lodret delt af blå og gult, heri en gengivelse af Niels Hansen Jacobsens statue »Trolde der vejrer kristenkød« oven over en sænket bjælke, det hele i modsatte farver. — Billedhuggeren

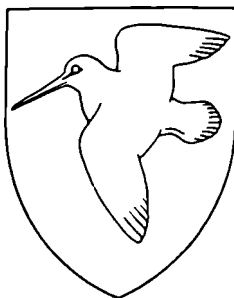
Niels Hansen Jacobsen stammede fra Vejen. Hans berømte statue opstilledes her i 1922 og har siden været byens vartegn og våbenmærke, oprindeligt hvid i rødt felt. Omkring 1932 tilføjedes under trolde et hvidt tandhjul mellem to gule kornaks. Dette våben ændredes i 1977 til det nuværende. Den lodrette delingslinje og bjælken skal illustrere kommunens geografiske beliggenhed omtrent på skillelinjen mellem Vestjylland og Østjylland og hvor Hovedvej 1 krydser den gamle Hærvej. Udformet af Statens Heraldiske Konsulent. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

Fuglebjerg Kommune, Vestsjællands Amt. I grønt felt en flyvende gul skovsnepe. — Skovsneppen yngler i kommunen og er tillige et »talende« våbenmærke: fugle-bjerg. Udformet af Claus Achton Friis. Registreret i Indenrigsministeriet.

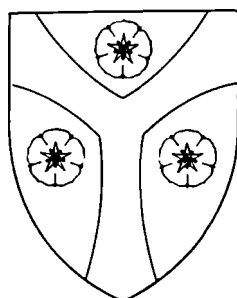
Tommerup Kommune, Fyns Amt. I hvidt felt et rødt gaffelkors med udadsvajede arme mellem tre blå hørblomster. — Hørblomsterne står for en tidligere hørindustri, som fik stor betydning for kommunens senere udvikling. Tredelingen af skjoldet og de tre blomster symboliserer sammenlægning af tre kommuner til den nu-

Vejen Kommune

Fuglebjerg Kommune

Tommerup Kommune

værende. Gaffelkorset kan tillige opfattes som et billede af den vigtige øst-vestgående jernbane, som i Tommerup Kommune har tilslutning fra den sydgående Assensbane. Udformet af kommunaldirektør Freddy Petersen og Statens Heraldiske Konsulent. Registreret i Indenrigsministeriet og Patentdirektoratet.

S.T.A.

Sverige

1. *Krokoms kommun* i Jämtlands län bildades den 1 jan 1974 genom sammanläggning av fyra landskommuner: Alsen, Föllinge, Offerdal och Rödön. KMt fastställde den 10 jan 1957 ett vapen för Offerdal utgörande en kombination av hornkronan på en älg och en pilbåge med pålagd pil.

Kommunfullmäktige i Krokoms antog den 30 juni 1976 ett vapen vars huvudmotiv utgöres av bilden av en gumse hämtad från hällristningar i Glösabäcken i Krokoms. Vapnet utgör en utveckling av ett vapenförslag av konstnären Gunnar Rudin i Orrviken som visade en gumse i hällristningsmaner och ett solkors. En gumse ingår också i Rödöns tingslagssigill känt sedan 1650-talet.

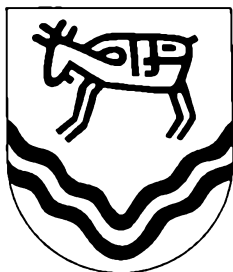
Det nu antagna vapnet för Krokoms beskrives: *i fält av silver en av vågskuror bildad dubbel blå sparre, sänkt*

och störtad, däröver en röd gumse i hällristningsmaner. Heraldiska nämnden godkände vapnet den 28 juni 1977; det registrerades av Patent- och registreringsverket den 7 okt 1977. Det är idéutformat, ritat och uppmålat av Riksarkivets heraldiska sektion.

2. *Mullsjö kommun* i Skaraborgs län är nybildad. Några heraldiska traditioner att knyta an till finns inte. Kommunefullmäktige har den 30 nov 1976 beslutat att ett av kommunens fritidsnämnd utarbetat förslag till vapen skulle slutligt utformas av Riksarkivets heraldiska sektion. Så har numera skett; vapnet beskrives: *i blå sköld en iskrystall av silver och däröver en medelst grantoppskurna bildad ginstam av silver.*

Vapnet har godkänts av Heraldiska nämnden den 11 febr 1977 och registrerats av Patent- och registreringsverket den 29 apr 1977.

3. *Norsjö kommun* i Västerbottens län bildades den 1 jan 1974 genom sammanläggning av Norsjö och Malå landskommuner. Båda landskommunerna har nyttjat vapen: Norsjö blev fastställt av KMt den 10 juli 1947: sköld kluven av en vågskura i guld vari en grön gran och grönt vari ett gyllene kornax.

Krokoms kommun

Mullsjö kommun

Norsjö kommun

Fullmäktige i den nya kommunen Norsjö antog den 12 mars 1976 ett av Riksarkivets heraldiska sektion utarbetat förslag till vapen: *sköld kluven i guld vari ett blått gruvbloss med röd låga och blått vari ett gyllene sädesax*. Gruvblosset har sannolikt införts för att markera vissa betydande malmfyndigheter.

Vapnet har godkänts av Heraldiska nämnden den 18 juni 1976 och registrerats av Patent- och registreringsverket den 29 apr 1977.

4. *Robertsfors kommun* i Västerbottens län bildades den 1 jan 1974 genom sammanläggning av Bygdeå och Nysätra landskommuner. Den nya kommunen fick namnet Robertsfors efter ett municipalsamhälle i Bygdeå uppkallat efter Robert Finlay som anlade en masugn där 1759.

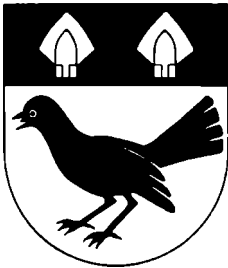
Bygdeå och Nysätra har båda haft kommunala vapen. Bygdeås utarbetades på sin tid av Riksheraldikerämbetet och fastställdes av KMt 1945. Nysättras utarbetades av Svenska Kommunalheraldiska Institutet och infördes 1958. Bygdeås liknar det som nu har upprättats för Robertsfors kommun. Nysättras utgöres av i fält av silver två blå snidade lokträn upptill utformade som hästhuvuden, det vänstra lokträt vänstervänt, och sammanhållna med röda remmar.

Robertsfors kommun antog den 4 nov 1974 ett av Riksarkivets heraldiska sektion uppgjort förslag till vapen: *i fält av guld en stående svart trast med näbb, tunga och öga i rött samt däröver en svart ginstam belagd med två plogbillar av guld*. Trasten är hämtad från ett sigill för Bygdeå socken; Bygdeås traditionella kännetecken är åtminstone sedan början av 1600-talet en trast.

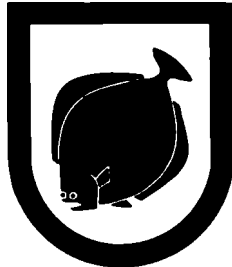
Vapnet har granskats av Heraldiska nämnden den 18 juni 1976.

5. *Sotenäs kommun* i Göteborgs och Bohus län bildades den 1 jan 1974 genom sammanläggning av Smögens, Södra Sotenäs och Tossene landskommuner. Kommunfullmäktige antog den 20 febr 1976 vapen för den nya kommunen: *i fält av silver inom en blå bård en ginbalksvis ställd störtad blå plattfisk*.

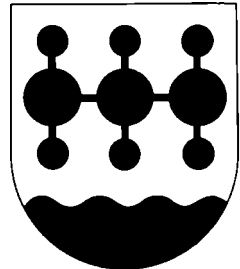
Det konstnärligt intressanta vapnet har utarbetats av Riksarkivets heraldiska sektion. Motivet plattfisk har hämtats från ett gammalt sigill för Sotenäs härad (Johan Oedman, Bohus-Läns Beskrifning, Stockholm 1746, s. 294). Att exakt ange vad för slags plattfisk — flundra, rödspätta, piggar osv — som Sotenäsborna kan ha kommit att betrakta som sitt speciella vapendjur kan möjligen ha ansetts ögroligt.

Robertsfors kommun

Sotenäs kommun

Stenungsunds kommun

Vapnet har behandlats av Heraldiska nämnden slutligt den 18 juni 1976 och registrerats av Patent- och registreringsverket den 4 mars 1977.

6. *Stenungsunds kommun* i Göteborgs och Bohus län med den omfattning som kommunen numera har bildades den 1 jan 1971 genom att en del av Kode landskommun (= Jörlanda församling) införlivades med det dittillsvarande Stenungsunds kommun.

Kommunfullmäktige antog den 30 sept 1974 ett vapen av särpräglad beskaffenhet, nämligen en schematisk framställning av en kolvätemolekyl ovanför en av en vågskura bildad stam. Kolvätemolekylen symboliserar kommunens ställning som modern industriort med framförallt petrokemisk industri; vågskuran markerar närheten till havet. I samverkan mellan kommunen och Riksarkivets heraldiska sektion åstadkoms en vapenbeskrivning. Den antogs av kommunen den 15 dec 1975 och lyder: *i sköld av silver över en av en vågskura bildad blå stam tre bjälkevis ställda, genom svarta strängar förenade svarta rundlar, var och en ovan och nedan genom svarta strängar förenad med en röd mindre rundel.* Det är de tre större rundlarna som markerar kolatomerna, de sex mindre som markerar

väteatomerna. Det kolväte som man har haft i tankarna är alltså C_3H_6 , dvs propylen. Vapenbeskrivningen förutsätter ysttil; ingenting bör hindra att man uppfattar atomsymbolerna som sfäriska.

Vapnet granskades av Heraldiska nämnden den 18 juni 1976 och registrerades av Patent- och registreringsverket den 4 mars 1977. . .

7. *Åre kommun* i Jämtlands län bildades den 1 januari 1974 genom sammanläggning av Åre köping och landskommunerna Hallen, Kall, Mörsil och Undersåker. För köpingen Åre samt Kall, Mörsil och Undersåker har under 1950- och 1960-talen fastställts vapen, det äldsta av dem, det för Åre, 1952, riksheraldikerämbetets sista år, »i rött fält en stolpvis ställd bila av silver med en krona av guld uppträdd på skaftet«, en tydlig S:t Olovanspelning.

Fullmäktige i Åre kommun antog den 13 dec 1976 ett förslag till vapen, bland några alternativa, alla uppgjorda av Riksarkivets heraldiska sektion: *i blått ett mantelsnitt av silver vari en röd älghornkrona.* Det nya Årevapnet är exempel på ett icke ovanligt tillvägagångssätt i sentida svensk heraldik: man kombinerar en icke föreställande tinkturyta (här: ytan av silver) och en föreställande

bild (här: hornkronan), därvid vapnets ägare eller skapare menar att den icke-föreställande ytan skall uppfattas som den likväl föreställde någonting (här: en fjälltopp).

Statens heraldiska nämnd godkände vapnet den 11 febr 1977.

8. Östhammars kommun i Stockholms län bildades den 1 jan 1974 genom sammanläggning av Östhammars stad, Dannemora landskommun och delar av Olands kommun. Öst-

hammars stad hade den 1 jan 1967 inkorporerat Öregrund stad.

Kommunfullmäktige i Östhammar antog den 28 febr 1978 vapen för den nya kommunen som i huvudsak överensstämmer med ett av KMt 1967 fastställt vapen för staden Öregrund. Det nya vapnet visar i fält av guld ett tremastat svart skipp med seglet beslaget på den mellersta masten samt däröver en röd ginstam belagd med tre järnmärken av guld.

Heraldiska nämnden godkände för registrering den 15 mars 1978. HS

Åre kommun

Östhammars kommun

Några nya svenska praktvapen

av Jan von Konow

DET gångna året har i Sverige heraldiskt sett varit mycket händelserikt. Uttryck för heraldiskt intresse från skilda håll har skänkt stimulans och uppmuntran. Minst av allt har man haft känslan av att heraldiken skulle anses otidsenlig och förlegad.

I det följande skall lämnas några exempel på vad som hänt inom riksarkivets heraldiska sektion (som enligt gällande instruktion har att bl. a. svara för statens officiella heraldik samt biträda kommunerna i heraldiska ärenden). Inom det kommunala området har tillkommit ett flertal nya vapenkompositioner, av vilka några utvalda presenteras på annan plats i denna tidskrift. En rad statliga ämbetsverk och institutioner har begärt och erhållit antingen nya eller omarbetade vapen och emblem, vilket också gällt en del enskilda korporationer och sammanslutningar. Och något som alldeles särskilt ägnats uppmärksamhet har varit den militära heraldiken. Sålunda har komponerats fartygsvapen åt flottan, dels avseende sexton patrullbåtar under byggnad, dels för fyra av våra statsisbrytare, och vidare har en systematisk omarbetning och komplettering skett av arméns heraldiska vapen. I sistnämnda hänseende är det knappast någon överdrift att tala om en heraldisk förnyelse, eftersom inom ramen för ett och samma uppdrag från arméstaben nyritats heraldiska vapen för samtliga 48 truppförband enligt

1972 års fredsorganisation; mera här om i det följande.

Därjämte har erhållits traditionellt uppdrag att komponera samt sedermera — efter vederbörligt godkännande — uppmåla ett par speciella vapen, nämligen serafimervapen och personligt vapen för HM Drottning Silvia samt serafimervapen för tekn. dr. m. m. Marcus Wallenberg. Arbetet med dessa praktvapen — om uttrycket må tillåtas — har utgjort ett avvikande inslag i det vardagliga rutinarbetet, och det kan synas motiverat att för denna tidskrifts läsekrets här lämna en närmare presentation av dem.

Drottningens vapen

Sedan fröken Silvia Sommerlath kort före sitt giftermål med konung Carl XVI Gustaf i juni 1976 förlänats serafimerorden, fick undertecknad statsheraldiker av riksmarskalks ämbetet i uppdrag att, i sedvanlig ordning, låta komponera det personliga vapen, som enligt ordensstatuterna skall åtfölja nämnda ordensutmärkelse. Då det därvid gällde att finna ett passande motiv för vapnet, framhölls att på drottningens uttryckliga önskan en fransk lilja borde utgöra huvudattribut i vapenkompositionen. Anledningen var att den franska liljan traditionellt varit knuten som vapenmärke till familjen Sommerlath.

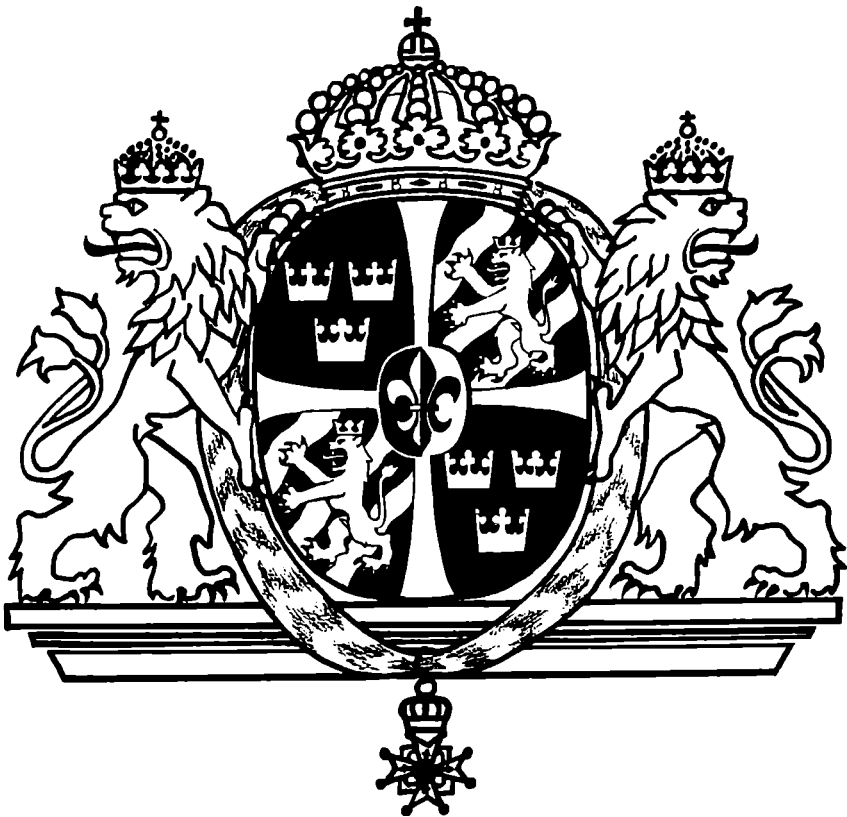
På denna grund utarbetades ett vapen i sedermera av kungaparet godkänd utformning och färgsättning.

För att så långt möjligt undvika förväxling med tidigare förekommande vapen innehållande samma bild, valdes därifrån avvikande tinkturer. I sistnämnda avscende måste emellertid samtidigt hänsyn tas till att vapnet skulle komma att inplaceras i Sveriges stora riksvapen för att därmed utgöra drottningens personliga vapen. För övrigt bör ju beaktas att den franska liljan hör till de allra äldsta bilderna inom vapenkonsten och, som bekant, har synnerligen stor utbredning inom kontinental heraldik. Att eventuellt något till tinkturerna lika

vapen skulle kunna finnas — eller ha funnits — torde därför få anses nästan omöjligt att undvika.

Drottning Silvias vapen har följande utseende: I oval sköld kluven av rött och guld en fransk lilja i motsatta tinkturer.

I drottningens personliga vapen, omgivet av serafimerordens ljusblå band med ordenstecknet, har serafimervapnet inkomponerats som hjärt-sköld i stora riksvapnets kvadrerade huvudsköld (oval). Liknande arrangemang har tidigare gjorts för drottningarna Sophia, Victoria och Louise.

Drottningens vapen

*Marcus Wallenbergs
serafimervapen*

Då det gällde uppdraget att komponera serafimervapen för tekn. dr. Marcus Wallenberg erbjöds en viss utgångspunkt i form av faderns (häradshövding Marcus Wallenberg) serafimervapen från 1931. Sålunda uttryckte dr. Wallenberg önskemål om att vapenskölden dels skulle ges överensstämmande tinkturer (guld/svart), dels uppta samma huvudattribut, dvs. en merkuriestav mellan två kuggjul. Förutom sistnämnda symboler för handel och teknik borde i vapenkompositionen ingå motsvarande symboler för de övriga framträdande verksamhetsgrenar, inom vilka dr. Wallenberg gjort den livsinsats, vilken nu hedrats med rikets främsta ordensutmärkelse, nämligen bankväsende, elektrisk industri (ASEA, L M Ericsson) och flygverksamhet (SAAB, SAS). För att undvika överlastning av vapenskölden, tillgreps utvägen att även använda hjälmprydnaden för symboliserande attribut.

I vapensköldens ginstam placerades en liggande halvmåne som — förutom att vara ett allmänt dekorativt objekt — utgör en i engelsk heraldik förekommande brisy angivande andre son. Dess på ömse sidor framkommande blixtrar symboliserar den elektriska industrin (i detta speciella fall även industriell verksamhet i vidaste bemärkelse).

Hjälmprydnaden utformades som ett vingpar, till formen överensstämmande med merkuriestavens vingar, som symbol för flygverksamheten (jmf. SAS' välkända stiliserade vingemblem). Som symbol för bankväsendet slutligen valdes besanter.

Dr Wallenbergs serafimervapen har följande fullständiga beskrivning:

Marcus Wallenbergs serafimervapen.

Sköld: I fält av guld en merkuriestav mellan två kuggjul, allt svart, däröver en svart ginstam belagd med en liggande halvmåne med två på vardera sidan framkommande blixtrar, allt av guld.

Hjälm: Sluten, med hjälmtäcket invändigt av guld, utvändigt svart, vulst av guld och svart samt som hjälmprydnad ett svart vingpar, i mitten belagt med tre besanter av guld, ordnade två och en.

Valspråk: Creando proceditur.

Serafimerplåt har sedermera uppmålats av konstnär David Friefeldt, som nära 90-årig avled i somras. Han har svarat för uppmålning av samtliga serafimerplåtar i Ridderholmskyrkan alltsedan 1914 — en helt enastående insats inom vapenmåleriet.

**Regementsvapen för Kungl.
Livgardets dragoner**

Avslutningsvis skall ett enda exempel ges, speglande den heraldiska förnyelsen inom svenska armén. Därvid har valts regementsvapnet för Kungl. Livgardets dragoner (K 1), numera huvudstadens enda kvarvarande militärförband, sedan övriga successivt utflyttats. Som speciell garnisonstrupp svarar K 1 ofta för högvaktstjänst samt eskortuppdrag vid statsbesök och andra ceremonier. Till vardags utbildas vid regementet främst militärpolis.

Dess vapen utgörs av lilla riksvapnets krönte sköld, omgiven av serafimerordens insignier. Vapnet är överlagt kavalleriets truppslagstecken, två korslagda karolinska huggvärjor.

Principen för arméns heraldiska system är bl. a. att varje förbandsvapen — krönt med kunglig krona — skall vara överlagt resp. truppslagstecken (för infanteriet två korslagda musköter, för kavalleriet två korslagda värjor o.s.v.). Denna detalj är nödvändig för att man skall kunna åtskilja truppförband från samma landskap (län) tillhörande skilda truppslag.

Serafimerordens insignier förs endast av de tre gardesregementena Svea livgarde (I 1), Göta livgarde (P 1) och Livgardets dragoner (K 1). Av estetiska skäl har i deras fall (och några andra) valts rund vapensköld; i övrigt förekommer genomgående fransk sköldtyp. Valfrihet är dock medgiven.

Regementsvapen för Kungl. Livgardets dragoner.

Gustaf von Numers in memoriam

FINLANDS ledande heraldiker i nutiden Gustaf von Numers avled i Helsingfors den 21 maj 1978 efter en häftig sjukdom. Han var född i Kangasala den 31 juli 1912 och sålunda ännu inte 66 år gammal. Till börden var han emellertid inte alls tavastlänning utan viborgare, inte minst genom sin mödernesläkt Ahrenberg. Efter sin studentexamen 1930 vid Svenska Lyceum i Wiborg tvekade han om studiebanan. Bildkonsten och naturen lockade lika starkt. Ingendera vann. Han kom att knytas till affärlivet och avancerade i olika företag, slutligen till byråchef hos Ömsesidiga bolaget Industriförsäkring, därifrån han avgick med pension sommaren 1977. Pennteckning och akvarellmålning förblev blott hans privata fritidssysslor inom den fria bildkonsten.

Gösta von Numers drogs snart till heraldiken under ständigt växande intresse. Från våra gemensamma ungdomsår i Akademiska Sångföreningen under det tidiga 30-talet minns jag än att han ibland kunde yttra sej förstulet kräset om föreningsfanor och dekorativ emblematik. Han måste redan då ha haft vaken blick för meningsfull och strigent bildkomposition. Sina tidigaste försök som skapande heraldiker gjorde han i tysthet redan då. Men den avgörande impulsen fick han närmast av en slump, genom en privat sigillsamling. Vapenkonsten trädde på allvar in i hans liv mot mitten av 30-talet.

Numers skaffade sej nu de elementära kunskaperna och sökte kontakt

med Arvid Berghman i Sverige. Honom betraktade Numers därför som sin store läromästare i heraldik. På hemmaplan blev arkitekt A. W. Rancken mer diskussionspartner än vägledare. Numers insåg nämligen tidigt att man med blotta katekeskunskapen inte kunde nå längre än nått och jämnt innanför heraldikens ytterdörrar. Öga och hand behövde vetandets tyglar. Han berikade kontinuerligt sina insikter i heraldikens historia och teori genom självstudier och lade grunden till ett med tiden värdefullt heraldiskt bibliotek, som ingalunda var bara representativ hyllfyllnad. Boksamlingen kompletterades med en urklippssamling, den omfattande korrespondensen inte att förgäta. Numers tog självfallet också kontakt med andra kolleger i Skandinavien, efterhand än längre bort.

Men framför allt utvecklade sej Numers till en sadelfast skapande heraldiker vid en tid, då han snart sagt var den enda yngre konstnären i Finland på detta område, en av de påläggskalvar som dittills hade saknats. Han stod därför erfaren och väl rustad, när Finlands nya lag om kommunvapen trädde i kraft 1949. Han kom då, vid sidan av några få äldre heraldiker, att ge fruktbara impulser till den moderna och i många stycken egenartade vapenkonst som snabbt växte fram. Hur säkert han handskades med stoffet och behärskade uttrycksmöjligheterna, visas kanske tydligast av att han redan 1950 presenterade sitt kanske vikti-

gaste tillskott till den heraldiska formskatten, granskuran. Denna tillkom i samband med vapnet för Pudasjärvi kommun, en stram heraldisering av ett halvnaturalistiskt sockensigill.

Här är det tyvärr inte möjligt att inventera Gösta von Numers omfattande alstring inom vapenkonsten och därmed närbesläktad grafik. Några siffror må vittna. Han komponerade över 150 nya kommunvapen av högsta klass, en toppnotering inom denna genre som förmodligen är oslagbar i Finland. Därjämte skapade han många släkt- och korporationsvapen, minst 50 exlibris, ungefär lika många sigill, talrika korporationsfanor (av vilka några tiotal militära), över 20 plaketter och medaljer, dessutom firmamärken o. a. emblem, minnestecken, vimplar, bordsflaggor, smidesarbeten. . . Han trivdes avgjort bäst med uppgifter, där han kunde tillämpa sitt heraldiska kunnande i den sovrat enkla och pregnanta stil som med åren blev adelsmärket på hans arbeten.

Finland har aldrig haft någon statsheraldiker, men Gösta von Numers kom länge att i praktiken fylla den uppgiften. Han hade säte i Statens heraldiska kommission, inte minst som dess konstnärliga expert. Numers tecknade flertalet av de personvapen som krävdes för höga utländska ordensdekorationer, bland dem serafimervapnen för presidenterna Paasikivi och Kekkonen. När emblematiken i kedjan till storkorset av Finlands Vita Ros' Orden (från 1919) befarades kunna väcka äventyrliga associationer, fick Numers 1963 av ordenskapitlet i uppdrag att omkomponera de tvetydiga länkarna. Försvarsmakten anlätade honom regel-

bundet. Dess emblem ritade Numers (1963) och ett av hans sista arbeten blev försvarsmaktens nya förtjänstmedalj. Han hann se medaljen präglad och bestämma dess bandfärger, men den första utdelningen skedde några veckor efter hans död.

Bildskapandet stod säkert Gösta von Numers hjärta allra närmast, men han skrev också artiklar i heraldiska ämnen, ehuru färre än man kanske kunde ha väntat sej. Och hoppats på. Till hans populärinteraktion kan man räkna aktuella eller bakåtblickande artiklar i dagspress, familje- och yrkestidskrifter och i uppslagsböcker. Ambitiösare är hans artiklar i *Arte et Marte*, i *Genos* och i *HT*, vars läsare kanske bäst minns hans varmhjärtade minnesteckning över Arvid Berghman (1961) och hans studie om Finlands vapen (1968). Sin sista artikel, »Heraldisk förlustelse i finskt 1200—1500-tal«, skrev han för »*Heraldica Fennica*« (utg. Herald. sällskapet i Finland) och hann själv korrekturläsa studien, men fick aldrig se den i tryck. Temat är närmast en spåna från verkstaden.

Numers tyngst vägande litterära arbete, som behandlar Finlands medeltida adelsheraldik, mötte nämligen motigheter. Manuskriptet, på både svenska och finska, förelåg färdigt redan på 1940-talet och bilderna hade t. o. m. hunnit klicheras, när förläggaren blev tveksam och drog sej ur spelet. Stoffet blev liggande för decennier. När utsikter omsider skymtade att kunna få arbetet tryckt, önskade författaren naturligt nog justera och komplettera sin text. Han lämnade den därför till sakkunniga för granskning med sikte på kommande diskussioner. Här trädde döden obehagligt emellan.

Numers hann också inventera några viktiga heraldiska specialsamlingar, bl. a. de kända vapenristningarna på klipporna vid »Gäddtarmen« i Hangö. Ett av hans uppslag gällde katalogisering av några heraldiska boksamlingar i privatägo. Ett annat projekt rörde inventering av heraldiken i den stora Nordenskiöldska kartsamlingen i Helsingfors universitetsbibliotek, men utöver en preliminär genomgång av samlingen hann det inte gå. Heraldikern George Granfeldts († 1917) kvarlåtenskap stod också på programmet. En viktig inventering blev tydligen hans sista arbete. Finlands riddarhus äger sedan 30-talet den omfattande s. k. de la Chapelle'ska sigillsamlingen, hittills svåråtkomlig för forskare. Numers hann genomgå samlingen och avfatta en fullständig promemoria om hur detta värdefulla material borde nyttiggöras. När riddarhusdirektionen tog kontakt i ärendet, var Numers redan förd till sjukhus.

Gösta von Numers var inte en man med hårda armbågar, men som heraldiker ägde han obestridd auktoritet, blick för det centrala och väsentliga och balanserat omdöme, allt egenskaper som uppmärksammades. Han kallades till medlem av Académie Internationale d'Héraldique redan vid dess grundande 1949 och förblev den enda från Finland som hittills har rönt den utmärkelsen. Han kallades också, fr. o. m. 1943, till korresponderande medlem av åtskilliga heraldiska samsmanslutningar i och utanför Europa. Till HT:s redaktionsråd hörde han ända sedan tidskriften grundades 1960. Han deltog i många internationella heraldiska kongresser och höll föredrag om finländsk heraldik vid de flesta av dem. Men han kallades

därutöver som föredragshållare till Tyskland och Danmark. På begäran från utlandet avfattade han några expertuttalanden. Han havde också uppdrag i prisnämnder.

Numers var stiftande medlem av Finlands Exlibrisförening (1946) och givetvis även av Heraldiska Sällskapet i Finland (1957), där han blev den första ordföranden och slutligen hedersmedlem i sällskapet. Han var medarrangör av sällskapets utställningar 1961, 1967, 1972 och i Köpenhamn 1977 och skrev värdefulla artiklar för utställningspublikationerna.

Finlands Lejons Ordens Pro Finlandia-medalj tilldelades Numers 1973 såsom tecken på statsmaktens erkänsla för hans insatser både som heraldiker och som konstnär.

Det låg inte för Gösta von Numers' natur att föra sina uppslag och idéer till torgs eller att törsta efter publicitet. Trots att han aldrig gjorde sej till en kokett mussla, bara man begrep att fråga, är det svårt att veta, hur långt han syftade. Mycket hade

han ämnat hinna med som pensionär. Jag har en förnimmelse av att han livligt måtte ha känt ett slags moralisk skyldighet att nyttiggöra även för framtiden, alltså för andra, det djupa heraldiska kunnande som fanns samlat hos honom sedan mer än 40 år tillbaka. I Finland finns inte många som vore skickade för lika mångsidiga uppgifter. Mycket tvång ödet honom att lämna på hälft eller opåbörjat. För honom själv var det hu-

manast att få styra ut mot de okända farlederna i känslan av att han ännu hade mycket att ge, ty han gav hellre än han fordrade.

Privat framtonade Gösta von Numers försynt, men alltid vänligt förstående, präglad av taktfull nobless. Han höll inte hov med heraldiska hirdmän. Han vårdade sej om sina vänner och värnade dem. Fiender fanns ej.

Carol Hedberg

David Friefeldt (1889-1978)

VAPENMÅLAREN David Friefeldt har gått bort efter ett långt och ända till slutet verksamt liv.

Med sitt traditionsbetonade sinne lag valde han samma yrke som fadern, målarmästaren och dekorationsmålaren August Friefeldt, men inriktade sig speciellt på heraldisk vapenmålning. Intuitivt kände han, att det där fanns ett rikt verksamhetsfält för den som tog vara på möjligheterna. De flesta tänker ju inte på hur omfattande den heraldiska marknaden är med sina talrika yrkesgrupper. David Friefeldt ångrade aldrig sitt val och heraldiken med dess ständigt varierande kompositions möjligheter fängslade hans intresse livet ut. Under en mycket lång period fick han följa och ge uttryck åt den svenska heraldiska formgivningens skiftningar.

David Friefeldt utbildade sig systematiskt hos fadern, vars firma han skulle övertaga redan vid 27 års ålder, och även hos andra mästare. Han

genomgick Tekniska skolan 1904—08, fortsatte i den högre konstindustriella avdelningen 1908—11 och begav sig efter erhållet statsstipendium som en äkta hantverks gesäll ut på resor till kontinentens länder och England.

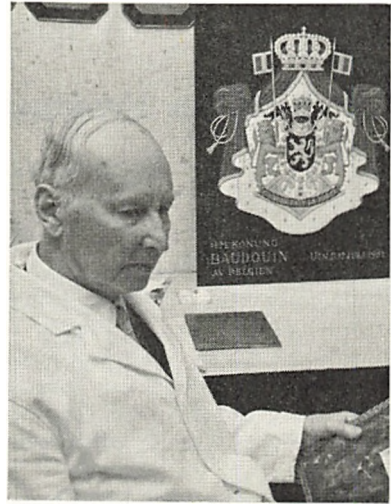
Han studerade även landskapsmålning vid Althins målarskola. Detta intresse odlade han efter att ha gjort sitt heraldiska yrkesval huvudsakligen under sommarledigheter och på utländska resor. Resultatet redovisades på ett antal utställningar, där en av dem även omfattade prov på hans heraldiska produktion. (HT 1966 s. 150).

Betydelsesfullt för hans intresseinriktning var att han på Tekniska skolan fick åtnjuta undervisning av Sofia Gisberg, som utfört ritningarna till riksheroldikern Carl Arvid Klingspors vapenbok för Sveriges ridderskap och adel (1890). Genom förmedling av skolans rektor Thorén, som hade goda förbindelser även med Klingspors efterträdare greve Adam

Lewenhaupt, knöts Friefeldt till riksheraldikerämbetet. Inom detta och dess efterträdare riksarkivets heraldiska sektion skulle han under sammanlagt mer än sextiofem år göra betydande insatser för den praktiska vapenkonsten. Värdet av en sådan samlad erfarenhet behöver knappast framhållas.

Några milstolpar på vägen må nämnas. 1912 började David Friefeldt måla vapensköldar åt Statens Järnvägar, som satte upp dem på Stockholms Centralstation vid statsbesök och andra högtidliga tillfällen. Sedan 1914 utförde han på uppdrag av Kungl. Maj:ts Orden serafimersköldarna för Riddarholmskyrkan. Han renoverade även äldre sköldar i denna serie. År 1917 signerade han vapenplåtar i Riddarhussalen för en ätt som ehuru adlad 1697 så länge väntat med introduktionen. På 1960- och 70-talen utförde han vapenplåtar för ytterligare fyra 1600-talsätter, sedan de beviljats introduktion. Största antalet av honom utförda vapensköldar pryder emellertid Frimurarordens stamhus på Blasieholmen. Även Timmermansorden och Par Bricole anlitade honom. Uppgifter såsom beskickningsskyltar och sköldar för studentnationer fullständigare hans verk.

Allt detta utfördes med skicklighet och gediget hantverkskunnande. Det fordras stor erfarenhet att träffa de rätta heraldiska färgerna, att få dem att återge samma valör och att göra dem beständiga. I hans ateljé hängde vapenplåtarna i grupper ordnade efter hur långt de olika faserna av grundning och målning fortskridit.

Ett besök i Riddarholmskyrkan visar hur väl David Friefeldt lyckats i dessa avscenden.

Till Kungl. hovleverantör utnämndes han av Gustav V 1937 och av Gustav VI Adolf 1951. Som ytterligare bevis på erkännande utnämndes han till riddare av Vasaorden 1939 och av Nordstjärneorden 1974 samt till kommandör av Finlands lejonorden 1976.

David Friefeldt rönte stor uppskattning av de talrika ordensbröder som kom till hans vackra hem för att få sitt vapen upprättat och där vänligt och försynt undervisades i heraldikens A-B-C. Ytterligare vänner, gamla och unga, förvärvade han på sina många utrikes resor, bl. a. till heraldiska kongresser, där hans spänstighet och levande intresse väckte beundran.

C. G. U. Scheffer

Skånska Provinsiallogens vapensköld

av Hans Barnekow

SKÅNSKA Provinsiallogen i Kristianstad ingår i Svenska Frimurareorden. Innan man ger sig in på en närmare beskrivning av logens vapensköld, kan det vara lämpligt att med några ord beröra det svenska frimureriets historia och organisation.

Begreppet Frimurare har sitt ursprung i de medeltida byggorganisationer, vars främsta uppgift utgjorde byggandet av de stora katedralerna. Organisationerna fick därför redan från början en kristen prägel. Senare

upptogs som medlemmer även kulturellt och religiöst intresserade personer utanför yrkesmännens krets, och när kyrkobyggandet alltmer avtog kom dessa »icke-yrkesmän« alltmer i förgrunden. I början av 1700-talet framträdde begreppet »Frimurare« offentligt i England och överfördes till Sverige år 1735, då den första logen grundades i Stockholm. Till Skåne kom frimureriet på 1770-talet varom mera här nedan.

Under seklets senare del stabiliserades och tillväxte Orden i vårt land, ej minst tack vare det arbete som nedlades av dess dåvarande Stormästare Hertig Carl (sedermera Konung Carl XIII). Geografiska är nu Frimurareorden indelad i »Fördelningar«, var och en under ledning av en Provinsialloge (t ex den Skånska). Under Provinsiallogen arbetar ett antal lokala loger och brödraföreningar. Varje frimurare som nått åttonde graden har en personlig vapensköld; förslag härtill insänds till Ordensheraldikern (fn f statsheraldikern C G U Scheffer) som efter granskning förelägger detsamma för Ordens Stormästare H K H Prins Bertil för fastställande.

Uppskattningsvis tillkommer på detta sätt drygt 200 vapensköldar per år inom Svenska Frimurareorden. Härutöver har varje loge och brödraförening sin egen vapensköld.

De personliga vapensköldarna faller utom ramen för denna artikel

Overstelöjtnant i Wendes artilleriregemente.
Från 1840.

ehuru de väl vore värda ett särskilt studium med hänsyn till heraldikens utveckling från 1700-talets slut fram till våra dagar. Här skall endast lämnas exempel på vapen från tidigt 1800-tal (fig 1) och början på 1900-talet (fig 2).

*Skånska Provinsialloggen
vapensköld och dess föregångare*

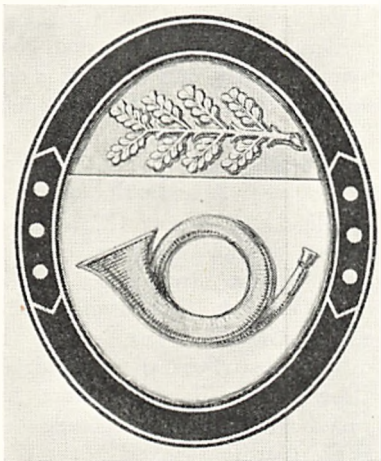
Skånska Provinsialloggen vapensköld har sitt ursprung i den år 1777 grundade logen »Skånska Capittlet med säte uti Malmö«, vars konstitutionsakt, utfärdad av Hertig Carl, förvaras i Provinsialloggen arkiv. I aktens marginal finns en i liten skala utförd teckning av Capittlets sköldemärke (fig 3), men ingenting sägs om att vapnet fastställts, ej heller återfinns någon vapenbeskrivning. Det är en lockande tanke att Hertigen, i samband med att han undertecknade akten, gett anvisning om att en vapensköld även skulle uppritas. Förebilden till vapenskölden torde ha varit ett sigill av skäl som framgår nedan. Hertig Carl som var ytterst nogg med

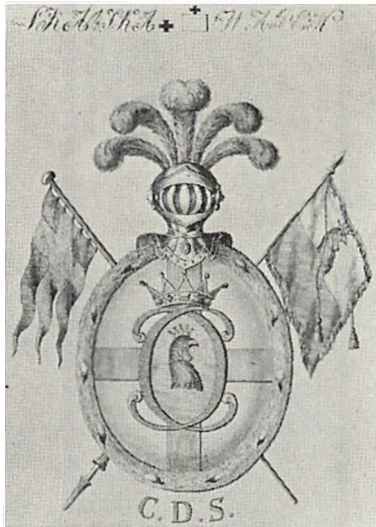
»Vapnet i marginalen« 1777.
Originalritningen är c:a 3 cm hög.

formerna, kan knappast ha godkänt en så »löst« tecknad vapensköld i marginalen — den måste ha ditkommit i efterhand?

Alltnog, i mars året därpå utfärdade Hertigen »Capitulationsakt« för Skånska Capittlet. I denna akt finns däremot en vapenbeskrivning lydande: »Ock skall Capittlet föra till skiöldemärke, en vit skiöld som delas i fyra lika dehlar af ett rödt Tempelkors, uti hvilket synes tvenne förgylta C uti kors. Mitt uti detta C synes Proviintiens vapen, nemligen, ett rödt Griphufvud uti ett till öfre dehlen Gult och till nedre dehlen blådt fäldt. Dubbla C är krönt med en furstelig Krona af Guld. Till skiöldhållare är ett Guld Leijon ock en svart Grip. Till höger öfver vapnet, synes ett

1920 års vapensköld. Postmästare

4. Vapen från 1787 års matrikel. Originalen i helsida och utfört i gravyr.

blådt ock Gult Standar, med ett Rödt Griphufvud, ock till vänster en blå flagg, med Gult kors. Hielmen som betäcker skiölden är Svart och Guld, prydd med vita ock röda, Svarta, Gula, ock blå fiedrar«.

Någon avbildning av denna beskrivna vapenskiöld finns ej i akten. Däremot kan man i Skånska Capittlets matrikel från år 1787 finna ett försätsblad, där vapnet är avbildat. Ett mycket vackert arbete — se fig 4.

Eftersom Capittlets vapenskiöld skulle bli förebild för Skånska Proviinsiallogens vapen, kan det vara skäl att något granska detta vapen närmare. Man kan då konstatera som ovan nämnts, att ursprungsritningen (fig 3) är slarvigt utförd, se te på örlogsflaggan och gripen i standaret. Skrafferingen är otydlig. Tecknaren har glömt att markera guldet i standarets övre del. Gripen i såväl hjärtskiölden som i standaret är vänd åt fel håll; den skånska gripen har alltid

varit vänd åt höger. På samma sätt har standar och örlogsflagga bytt plats. Denna spegelvändning av vapenskiölden tyder på att tecknaren haft ett sigill som förlaga utan att tänka på de heraldiska konsekvenserna. Det är uppenbart att vapenskiölden 1777 (fig 3) haft företrädare framför vapenbeskrivningen 1778 — varje fall i Skånska Capittlets matrikel 1787 (fig 4). Ännu en egendommelighet kan nämnas, nämligen hermelinsbården. Man kan väl ana Hertig Carls personliga önskemål i fråga om vapenskiöldens utformande.

Emellertid uppstod snart behovet av en ny loge i södra Sverige med utökade befogenheter, med andra ord en provinsial loge. År 1800 utfärdade Hertigen constitutionsbrev för ett »Prefectural Capitel« i Kristianstad. Denna nya loge skulle i dagligt tal benämnas Skånska Provincial Logen, och dess vapenskiöld skulle vara densamma, som Praebende Capittlet förut haft. Följande beskrivning ges i constitutionsbrevet: »Vi bekräfter och stadfäste, för detta Prefektural Capitel, samma vapen eller skiöldemärke, til bruk och nyttjande, som Prebende Capittlet förut haft, hvilket skall bestå af en fyrkantig och, å båda sidor, inskuren skiöld, af silver, som delas uti fyra fält, medelst et rödt upstående Tempel-korrs, prydt i mitten, med tvänne i korrs stälta och med Hertiglig krona krönta CC (»spegelvända«), hvilka innesluta och infatta Skånska Provincial Vapnet, som er et rödt Griphufvud, krönt med en Greflig krona, uti et, til öfre delen blått, och til undre delen, gyllene fält. Til skiöldhållare äro et, på bakbenen upprättstående Leijon af naturlig färj, til höger; och en svart Grip, i lika ställning, til

vänster. Skölden är betäckd af en framåt vänd, sluten, svart Hjelm, prydd med grefflig krona och gullkanter, ifrån hvars högra sida utgår et blått och gult standar, hvarpå synes et rödt Griphufvud, och ifrån den vänstra, Svenska Örlogsflaggan. Hjemplymmerne äro röda, svarta, gula och blå. Alltsammans sådant, som det, här nedanför, med sina färjer och metaller, finnes afmålät». Härefter finns avbildat en vapensköld, även den synnerligen vackert utförd — fig 5. Vapenskölden är fortfarande den för nuvarande Skånska Provinsiallogen gällande.

Vid jämförelse mellan vapnen i fig 4 och 5 finner man, att de tidigare påtalade »felen« nu är tillrättade. Gripen är vänd å höger och standar/örlogsflagga har bytt plats. Däremot har den Skånska gripen berövats sin krona vilket är både oförklarligt och oförsvarligt, trots att den finns med i vapenbeskrivningen. Anmärkningsvärt är också att i standaret blått och gult blivit omkastade, så att blått kommit i övre fältet. Som en kuriositet kan nämnas att vapenbeskrivningen anger en »sluten, svart Hjelm«, men att vapensköldens hjälm er öppen.

Slutligen några detaljer.

De tvenne C som innefatta hjärtvapnet, liksom hertigkronan, syftar givetvis på Hertig Carl. Örlogsflaggan vill påminna om att Hertigen var Storamiral.

Standaret har sin särskilda historia. Hertig Carl var åren 1770—1780 chef för Södra Skånska Kavalleriregemen-

5. Fotografi av färgbild i 1900 års jubileumsbok. (Logens 100-årsjubileum).

tet som var starkt bundet till landsbygden runt om Kristianstad. Detta regementes skvadroner förde ett blågult standar med röd grip, med andra ord samma standar som pryder Provinsiallogens vapensköld. Av de frimurare som grundade Skånska Capittlet och Skånska Provincial Logen, voro ett stort antal officerare vid detta regemente och man kan ana Hertigen/regementschefens inflytande på frimurarnas rekrytering! Säkerligen voro både Hertigen och hans officerare nöjda med att se »sitt« standar i logens vapensköld.

År 1778 beskrevs för första gången den vapensköld som då var det Skånska Capittlets, men senare skulle pryda Skånska Provinsiallogens lokaler, ämbetshandlingar mm. Vapenskölden firar alltså i år sitt tvåsekeljubileum. Må det vara tillåtet att här önska den en lyckosam framtid.

Heraldica varia

Birgittinskt corrigendum

I min artikel »Birgittinsk ordensheraldik« i HT 29, 1974, nämndes på sidan 429 »sköldarna med hostiekorsen på de båda vigvattenskärlen av marmor vid kyrkporten« i S:ta Birgittas hus i Rom. Vid ett nytt besök »ad limina apostolorum« fyra år senare har jag nu måst fastställa att denna uppgift berodde på en beklaglig minnesclicka och förväxling. Det är nämligen inte alls Birgittinordens sköld som avbildas där!

Skålen av carraramarmor på vänstra sidan om ingången visar i stället Karmelitordens vapen, vars sköld oftast är: genom till ett kors uppskjutande sänkt, inböjt mantelsnitt delad av silver och svart (eller blått) tre sexuddiga stjärnor av motsatta tinkturer, ordnade två och en. Här framställs emellertid korset ur mantelsnittet som en monstrans med hostia. Den runda skölden är försedd med markiskrona och åtföljs av oliv- och ekkvist. Följaktligen bör vänstra vigvattensskålen ha tillkommit vid karmelitpriorinnan Hedwig Wielhorska's restaurering av Birgittakyrkan på 1890-talet.

Förbilden var dock ett äldre väggfat i carrara vid portens högra sida. Här är Farneses vapen inmejslat: sex liljor, ordnade tre, två och en. Kartuschskölden har delfinmotiv och är timbrerad med en stor kardinalshatt med sex tofsar på var sida. Såväl vapnet som det förstklassiga utförandet för osökt tankarna över till Palazzo Farnese snett emot Birgittahuset. Två namn inom fursteätten kommer ifråga: antingen Odoardo (född 1574, kardinal 1591, död i Parma 1626) eller Girolamo (född 1599, kardinal 1657, död i Rom 1668). Den förstnämnde uppges ha varit kardinalprotektor för bl. a. Sverige. Men även av stilistiska skäl ligger nog den sistnämnde – drottning Christina samtida i Rom – närmast till hands som donator.

Vid senaste besöket stötte jag dessutom på ett tredje heraldiskt stenbäcken, som tidigare undgått mig, ett handfat på väggens invid sakristian. Det uppvisar en kvadrerad huvudsköld, belagd med Orsinis kvadrerade hjärtsköld inom bård, överlagd ett malteserkors och timbrerad med en kardinalshatt (tolv tofsar sammenlagt). Vapnet måste ha tillhört Birgittahospitiets protektor

Virginio Orsini (född 1615, kardinal 1637, död i Rom 1676). Han började sin kyrkliga karriär som malteserriddare, kämpade mot turkarna och tjänstgjorde i kejserliga hären. Senare blev han känd som diktare och kompositör.

Genom presentation av dessa inte helt ointressanta vapen, hoppas jag att läsaren skall kunna ha överseende med en oriktig uppgift i min tidigare artikel.

Bengt Olof Kälde

Hjorten med slangen endnu en gang

Den for sin uforfærdede optræden mod de oprørske bønder på Urnehoved, det sønderjyske landsting, i året 1523 berømte herredsfoged på Hajstrup Nis Henriksen, efterlod sig en talrig efterslægt. Ganske vist uddøde mandslinien i begyndelsen af det 18. århundrede; men de mange sidelinier – nu og da indbyrdes forbundne – trives stadig i bedste velgående. Vi er derfor mange, der har god grund til at takke den kyndige forfatter af artiklen i H.T. nr. 37 om »Hjort og slange i våbenet«. Colonel Charles M. Hansen har indsigtfuldt redegjort for enkelte af familiens linier og givet os en rundgang til de kirker, der prydes med vor families hjortevåben. Det følgende er da også blot ment som nogle supplerende oplysninger, der forhåbentlig vil blokere for de ofte fremførte henvisninger til en evt. 100 år ældre frihed for Hajstrupgård og tillige hjælpe en og anden til en dybere forståelse af våbenet.

Allerførst må formodningen om, at Nis Henriksens farfar Peter Petersen skulle være identisk med den Peter Tortsen, som den holstenske grev Adolf i 1453 gav fribrev på »ens bundengut to Buldorpe beleger« (se G. Hille: Registrum Christians I, Kiel 1875, pag. 421), afvises. Allerede i 1970 rettede jeg en forespørgsel til Stednavneudvalget, institut for navneforskning, om vor stamfader ifg. stamtavlen i Bylderup kirke (1619) Peter Petersens navn på plattysk kunne gengives Tortsen og ligeså Hajstrup med det i fribrevet nævnte Asz-dorpe. Svaret var et umisforståeligt: nej!

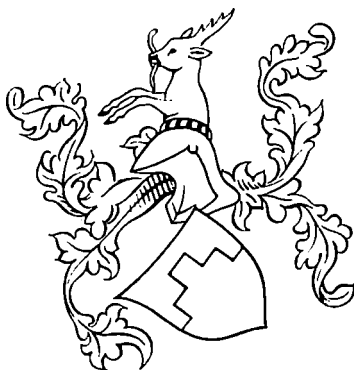
Vi må altså finde os i, at Højstrup ikke var en frigård, men blot et fæstegods. Slægtens privilegier er alle af en senere dato og skyldes fremfor alt Nis Henriksens bedrift i 1523, da han risikerede liv og lemmer for det nye kongehus.

Der næst må det siges at være en alvorlig mangel ved litteraturlisten, at der slet ikke henvises til den noble historiker dr. Max Rasch's arbejder, spec. hans afhandling »Haistruphof« i festskrift til prof. Otto Scheel »Beiträge zur deutschen und nordischen Geschichte«, pag. 235 ff bl. a. fordi dr. Rasch i sin omtale af Nis Henriksens søns våben, der nævner, at slangen er gylden.

Dette hænger nøje sammen med, at våbenet vil fortælle os noget ganske bestemt, nemlig henviser til faderens bedrift på samme måde, som noget senere i en skrivelse til hertug Johann Adolf (Akte XX, 3188, Landesarchiv Schleswig).

Fra ældgammel tid har slangen været symbolet for den onde, Djævelen. I form af en slange forførte han i sin tid Adam og Eva. Med rette kaldes han i Johannes Åbenbaring kap. 20 for »den gamle slange«. Men ordet slange kunne også bruges til at betegne en, man anså for at være en ren djævel, en man skulle stå imod, som var det den onde selv. Taler sandsynligheden da ikke for, at Højstrupvåbenets gyldne slange har været tyrannen kong Christiern II? Og hjorten kan vel angive såvel den uforfærdighed, Nis Henriksen havde lagt for dagen, som den hast, hvormed han reddede sig bort.

At hjorten fra antikken var kendt som slangedræber, gjorde den til et yndet symbol på menneskets forpligtelse til kamp imod det onde. Naturen og historien var for den tids mennesker afspejlinger af den

åndelige verden. Colonel Hansen viser – også med artiklens fig. 12 – sammenhængen mellem hjorten som slangedræber og hjortens tørst, som datidens zoologer mente skyldtes dens selvopholdelsesdrift (slangegiften måtte fortyndes og derved uskadeliggøres!). At dette antikke tema kunne få så stor betydning op gennem tiden, skyldes imidlertid ikke kun den skønne optakt til Davidssalme 42, hvor hjortens tørst er et billede på den frommes længsel efter Gud, men først og fremmest at kirkefaderen Augustin i sin udlægning af salmen nævner som årsag til hjortens tørst, at den er slangedræber; tilsvarende er det fra kampen mod det onde, den troendes brændende længsel efter trost fra Gud stammer, se Augustins Enarrationes in Psalmos, 41, c. 465 f. Augustins udlægninger var normgivende gennem hele middelalderen. Den af ham skabte forbindelse mellem mytologisk naturhistorie og Den hellige Skrift gjorde derfor hjorten med en slange i sin mund yndet og kendt. Billedet lå ligefor, når man ønskede at henviser til en (i hvert fald i egne øjne) ganske enestående bedrift. Sådan gik det til, at et motiv fra den senantikke kirkefaders Psalmecommentar havnede i Højstrup-slægtens våben.

Jeg skal samtidig tillade mig at vedlægge våbenet for den nye Højstrup-slægt, hvor hjorten med slangen er bibeholdt som hjelmprydelse.

Helge Haystrup

Etatseblemm for Oljedirektoratet

Som følge av at Norge etter hvert er blitt til en »olje-nasjon«, ble det i 1972 besluttet opprettet et statlig forvaltningsorgan som skulle ha til oppgave å utøve den forvalt-

ningsmessige kontroll med petroleumsvirksomheten på den norske kontinentalsokkelen og på Svalbard. Institusjonen ble fra etableringen av gitt navnet Statens oljedirektorat og fikk sete i »Oljebyen« Stavanger. Fra 1 januar 1976 ble navnet endret til Oljedirektoratet. Fra samme dato tok direktoratet i bruk eget etatseblem. Det er tegnet av førstearkivar Hallvard Trætteberg.

Emblemet er en havhest under kongelig bøylekrone. Emblemet er ikke bundet til bestemte farver, men når det fremstilles i andre farver enn sort og hvitt, benyttes vanligvis gull på rødt eller gult på rødt.

Direktoratet har fastsatt særskilte retningslinjer for bruk av emblemet.

Førstearkivar Trætteberg har gitt følgende begrunnelse for valg av motiv:

»Emblemet må inneholde kongekronen som tegn på statsmyndighet, og under den en figur som tegn for direktoratets fag- og virkeområde. Figuren må ha en slik verdig-

hetskarakter at den tåler å stå under en kongekrone, og være av en slik art at den kan tegnes som et rytmisk ornament som slutter seg til kronetegningens rytmikk. Den må også kunne tegnes slik at den er tydelig i alle størrelser (og materialer). Til disse krav er havhesten egnet.

Havhesten, hippokentauren, er Neptuns hest. Neptun er havets herre. Han hadde skapt hesterasen på landjorden (i konkurranse med Athene som skapte oljetreet), og han skapte havhesten, med forpart som hest med svømmeføtter (eller hover) og bakpart som en fiskeaktig sjoom med riskestjert. Med veldige havhester som forspant ployer Neptun havet. Han er i makt nær jevnbyrdig med himmelguden Zeus-Jupiter. Neptun bor i sitt palass på havets bunn; men hans makt gjelder ikke bare havet og havbunnen med dens skatter, han hersker også over flodene og det som er under jordoverflaten. Han er jordskjelvets gud og er herre over hulninger og rom i jordens dyp.

Når jeg har valgt Neptunhesten som uttrykk for Oljedirektoratet, er det ment som en bevisst parallell til den firbente energi- og lyshest som er Norges Vassdrags- og Elektrisitetsvesens emblem av 1956. Jeg tok den gang hestemodellen fra mine tegninger fra 1942 til fasaden på Oslo Rådhus, hvor to hester danner utstrålingen fra solen og uttrykk for nyskapt energi. Denne idé videreføres nå i den »oljehest« som jeg foreslår for Oljedirektoratet, et uttrykk for energi fra Neptuns rike og et uttrykk for hersker-makt, siden den skal representere et direktorat.

Bjørn Bratbak

Heraldisk litteratur siden sidst

Schrots vapenbok 1580/81

Martin Schrot: »Wappenbuch des Heiligen Römischen Reichs und allgemeiner Christenheit in Europa« (München 1581), 568 sidor, nytryck Uhl Verlag, Unterschneidheim 1975, pris 98 DM.

Ätminstone den köpkraftige boksamlaren kan glädja sig över att äldre heraldisk litteratur allmer utges i facsimile. Det gäller främst sådana klassiska och i HT redan omnämnda verk som Richentials konsilskrönika 1414–18 (Thorbecke, Stuttgart 1964, 870 DM; reproducerad efter en avskrift i Konstanz och icke efter det försvunna originalen, som angavs i HT 35, sid. 247) eller Siebmachers vapenbok 1701/05 (Battenberg, München 1975, 450 DM). Men även den inte fullt så penningstinne kan fröjda sig över att en vacker, om än något mindre känd vapenbok nu utgivits till ett relativt moderat bokhandelspris.

Boktryckaren Adam Berg hade 1576 kommit med en av augsburgaren Martin Schrot sammanställd vapenbok i kvartoformat, som fyra år senare utgavs i en utvidgad folio-upplaga. Den vidlyftiga titeln anger vad det är fråga om: »Vapenbok för det Heliga Romerska riket och den allmänna kristenheten i Europa, i synnerhet det tyska kejsardömet, tillhörande kur- och furstendömen, också ärke- och gemena biskopar: Desslika andra abbotar och prelater, grevar och herrskap samt de fria riksstäderna, såvida dessa sedan gammalt varit vid riket och sig därtill bekant. Dessutom även det andliga ståndet, som den Apostoliska Stolen i Rom, patriarker, kardinaler, ärke- och gemena biskopsdömen i konungarikena Frankrike, Spanien, England, Skottland, Sverige, Danmark, Polen, Grekland samt Italien och vilka andra kristliga konungariket och landskap kristenheten tillhöra, och så även universitetet eller högskolorna i hela Europa . . .«.

Texten är läslig – tyskan förstälilig, i varje fall för den med baiovariskt idiom något förtrogn – och träsnitten i stort sett tydliga. Man får en inblick i tidens politiska förhållanden. Som sig bör inleds vapenserien med kejsaren, här den i Prag residerrande Rudolf II, en katolska reformationens (och Tycho Brahes) beskyddare. Det övernationella romerskt-habsburgska riket

är ordnat i dess dåvarande tio kretsar: i den österrikiska, bayerska, kurrhenska o. s. v. till den burgundiska kretsen. De olika stånden vid riksdagarna representeras med sina sköldar.

Åldriga titlar radas upp: från kurfurstarna, över var-, här-, arv- och borggrevar, de fyra gamla landherrarna (»Die von Bern und Laiter« avser italienska Verona och della Scala med sitt talande vapen), arvmunskänkar, arvdrotsar, marskalkar etc. till »Dienststütte«, »Dörfer« och t. o. m. »die 4 Bauern des Reichs«. L'ancien régime visade stor respekt för historiskt vuxna enheter och ämbeten.

Vapenboken tillkom i en tid, då mycket av den medeltida riksenheten ännu formellt bestod. Schweiz och Nederländerna räknades alltjämt dit, även om Holland förklarade sig oavhängligt samma år som boken utkom. Trots tidens blodiga konfessionella spänningar, som hugenotkrigen i Frankrike bemödar sig författaren om vad vi skulle kalla en ekumenisk anda, väl på grundval av Augsburgska religionsfreden 1555. Hoppet om en kyrklig återförening hade inte helt grusats; det var vid denna tid Johan III hade hyst sina förhoppningar om en enhet mellan Svenska kyrkan och Rom. Först trettioåriga kriget och Westfaliska freden skulle definitivt besegla brytningen. I texten beklagas livligt kristenhetens och det gamla rikets splittring. Oenigheten framstår som högst ödesdiger mot bakgrund av ottomanernas ständiga hot österifrån, kännbart genom erövringarna i Ungern. Det skulle dröjas ett århundrade innan turkarna kunde stoppas vid Wien 1683. Utgången var ännu ej given. Man kan därför förstå författarens oro, ja även hans harm över att Frankrike kunnat gå i förbund med själve »hundturken« mot kejsaren. (Europarörelsens dagsproblem är av gammalt datum!) Som den politiska och ekonomiska stormakten räknades emellertid alltjämt det habsburgska Spanien. Kungariket stod under Filip II just på höjden av sin makt. Dess rikedom åskådliggörs genom angivande av provinsernas årsinkomst i dukater.

Universitetet anføres som fristående korporationer. Det är inte litet försmädligt för en gammal upsaliensare, att hans 1477 grundade alma mater här snöpligen utelämnats.

COPPENHAGENSIS IN REGNO DANIÆ.

*Copenhageni restaurant in Urbe Lycea,
Qui rex de Christi nomine, nomen habet.*

alltmedan det yngre – ett helt år yngre – i Köpenhamn medtagits; och Sveriges ärkebiskop och riksråd som en gång bemödat sig så, att förekomma kung Christian med påvliga stadfästelsen för sitt studium generale! Och ej nog därmed: Köpenhamn har försetts med ett avundsvårt ståtligt universitetsvapen, visande unionsskölden med en bok som »hjärtsköld» (se fig.). Skämt åsido skulle man uppriktigt vilja önska, att det 500-årsjubilerande danska statsuniversitetet idag kunde bli en föregångare i att reaktivera högskoleheraldiken i Norden. Ty i motsats till Uppsala har Köpenhams universitet faktiskt i äldre tid fört ett vapen. Det finns återgivet i Peder Hansen Resens »Atlas Danicus» från 1677 (reprint 1974) och bevarat som träsnideri på predikstol i Söby kyrka, Själland: kluven sköld, vari dexter tre från skuran framkommande, halva, gående lejon (för Danmark) och sinister ett från sinister sköldkant framkommande, hillebardbärande, halvt lejon (Norge); skölden timbrerad med öppen krona, ur vilken uppstiger en kungafigur, krönt med öppen krona, hållande spira och riksäpple. Köpenhamn behövde alltså i och för sig inte gripa tillbaka på Schrots förbild (vilket däremot Marburgs universitet gjort 1932), utan kunde återuppta sitt redan tidigare brukade och knappast mindre förnämliga vapen.

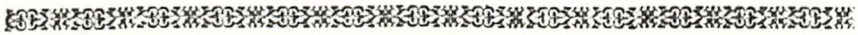
Avsnittet om de nordiska länderna tilldrar sig vårt särskilda intresse. Det kan ej förnekas att vapenserien (se sammanställda bilden) ger ett förbryllande intryck. Även om åtskilliga egendomligheter och uppenbara fel likaså påträffas under andra länder (det är exempelvis universitetets sköldemärke som presenteras såsom stiftsvapen för Oxford – här på god tyska kallat »Ochsenfurt» – och man undrar just vad en

skotte skulle säga om beteckningen »Edenburgensis in Anglia»), får man närmast intryck av att Norden är heraldiskt terra incognita. Sett från Münchens horisont befann det sig definitivt i utkanten av orbis catholicus – vilket kunde fresta Schrots fantasi.

Danmarks, Norges, Islands och Sveriges sköldar är tämligen korrekt återgivna. »De Venders» lindorm misstolkas dock som varande Gotlands. Övriga vapen betecknar biskopssätena och det är härvidlag den påtagliga oklarheten råder. För dansk-norska rikets del avbildas sju, medan fyra stiftsvapen lämnas tomma som schabloner. Namngivna är Trondheim, Köpenhamn och Stavanger. Om inte alla, så i varje fall det danska måste vara ett fritt påfund, eftersom Köpenhamns stift tilkom långt senare (vilket inte utsluter, att den representativa skölden med kors och lejon skulle göra sig utmärkt som stiftsvapen för Dronningens by). »Rapun» med dess dannebrogssköld står väl närmast för Ribe, vars traditionella kyrkliga vapen annars är korslagda nycklar eller andreaskors med åtföljande sexuddig stjärna. (Odense stifts vapen visade däremot ett genomgående kors, likaså Reval, som tillhört danska kyrkoprovinsen.) »Neuorensis» verkar vara av brittisk typ. »Dürheim» måste vara det engelska Durham, som kommit på avvägar och fått sitt stiftsvapens lejon utbyta mot fåglar. Och »Wastein» kan inte gärna beteckna något annat än det svenska Vadstena. Sköldemärket bör ha sitt ursprung i Birgittinordens hostiekors.

De svenska biskopssätenas namn och vapen är om möjligt än mer gåtfulla. Sjualet stämmer, men endast två – Skara och Uppsala – kan med säkerhet utläsas. I vapnen för några biskopar och domprostar i Skara hade faktiskt liljor förekommit under senmedeltiden. Och lejonet i kluvet fält för tankarna till ärkebiskopsstolen, kan man fråga sig! Ja, är det verkligen Uppsala? Första upplagan skrev »Ipsal». Avsågs kanske Hapsal i Estland? »Salberg» hör nog samman med Sala/Salberget och alltså Västerås stift, vars patron är Johannes Döparan och sköldemärke ett Gudslamm. »Strowensis» låter snarlika Strängnäs. Men vad skall man då säga om »Pagoriense» och »Tristracensis»? Ett lejonansikte förekommer åtminstone i Linköpings stadsvapen (stiftets vapen är i själva verket till formen identiskt med det på pag. 213 avbildade för Spoleta in Italia). Kan

Wappen der Königreich Denmark/ Norwegen/Gottland und Islands.

Wappen des Königreichs Schweden.

månne det uppstigande lejonet vara släkt med Smålands sköldemärke och här stifts-staden Växjö avses? Detta biskopssätets vapen uppvisar ju tre avhuggna munkhuvuden. Är det på dessa »tre nedslagna«, tres strati, det märkliga namnet anspelar (adjektivform av Tristagium)? Det restreande »Ulbalen« skulle då bli över för Åbo, vars biskopar Magnus Olofsson och Olof Magnusson fört vapen med böjd arm.

Naturligtvis är jag medveten om det våghalsiga i tolkningsförsöken och nog börjar man tveka, när man upptäcker att samma vapen kunnat förses med så pass avvikande namnformer i de olika upplagorna som Varadimense/Ulbalen. Men det tar emot att vilja tänka sig, att Martin Schrot med berätt mod skulle ha gripit vapnen helt ur luften och givit dem en så exakt utformning i träsnitten och beskrivning i färgregistret. På andra håll lämnades ju sköldarna tomma, när vapnen var honom obekanta. Att han byggt på andras förlagor är möjligt, Richentials konsilsbok med säkerhet. För att eventuellt vinna klarhet i spörsmålen, är det värt att här rikta läsarnas uppmärksamhet på denna rikhaltiga vapenbok från senare 1500-talet. Trots allt är vapnen så dekorativa, att de förtjänar att betraktas. Ej heller texten saknar enkelhetens charm. Som ett provstycke kan anföras om Skandinavians nordligaste folkslag:

Weiter ist auch das Lappenland
dem König von Schweden wohlbekannt,
ihm unterworfen und zinsbar,
geben Tribut und rohe War',
köstliche Felle von Tierlein klein,
die sie geschickt zu fangen sein,
denn sie mit Schiessen sind behend:
Sie sind aber Lappen genennt,
dieweil sie sind fast läppisch' Leut',
kleiden sich mit der Tieren Häut',
leben von Fisch, haben kein Brot,
und wissen auch nicht viel von Gott.

Bengt Olof Külle

NBI For specielt interesserede kan det oplyses, at et håndkoloreret originaleksmplar af Martin Schrots våbenbog kan købes i Branners Bibliofiles Antikvariat, Bredgade 10, 1260 København K. for en bagatel af femogtyvetusinde danske kroner. Haxt.-

Joachim Weller

Joachim Weller, guldsmed i Holstebro 1754-92; Holstebro Museum, DK - 7500 Holstebro (ISBN 87-87522-02-0) 1976; 314

sider gennemillustreret med tegninger og fotos. Pris: Dkr. 225,00 indb.

Som på flere andre provinsmuseer har man også i Holstebro interesse for sølvtoj lavet af byens gamle mestre. I Holstebro er man imidlertid gået videre end normalt, og resultatet af en arbejdsgruppes ihærdige indsats gennem fire år er nu fremlagt i form af en prægtig bog, hvor ikke mindre end 465 arbejder fra guldsmeden Joachim Wellers værksted er katalogiseret – den første og største monografi over en enkelt provinsguldsmed indenfor litteraturen om dansk sølv.

Udover registranden indeholder bogen også en levnedsbetegnelse, noget om sølvtojets stil, stempler, graveringer, signeter, et par fortegnelser over skifter, som har indeholdt Weller sølv, diverse registre og mange gode billeder.

Der er gjort et stort arbejde. Mere end 250 skeer er således registreret; men pudsigt nok ikke en eneste gaffel - denne nymodens opfindelse var altså ikke nået til Holstebro i 1700-tallets anden halvdel.

Sølvkenderen Sven Fritz står for flere af bogens afsnit. Nogle steder har han med skiftende held og med henvisninger til Sven Tito Achens Danske adelsvåbener povet sig udenfor sit speciale og over i heraldikken.

Det er altid spændende at se våbener, man ikke før har truffet. Det gør vi her. På et særpræget og meget originalt – for ikke at sige genialt – udformet dåbsfad har vi våbener for Christian Siegfred Eenholm og hustru Anna Marie Poulson. Poulson våbenet kender vi fra Danske adelsvåbener (side 475), men Eenholms våbenet går man forgæves efter i de heraldiske opslagsværker. Det er et næsten klassisk smukt våben: en halv enhjørning over tre bølger. Tinkturene er desværre ikke angivet ved skravering. Våbenet er givetvis talende. Om hr. Eenholms herkomst ved vi ikke meget, men jeg gætter på, at slægten må stamme fra Nederlandene. Graveeringen er desværre middelmådig, klodset og uden spændighed. Hjelmen er drejet lidt mod hinanden, men Eenholm-våbenet er ikke spjilvendt.

På en dejlig trebenet sukkerskål ses et våben, som Sven Fritz med henvisning til Danske adelsvåbener side 472 identificerer med slægten Steinfeld eller Steen. Ved første øjekast ser det tilforladeligt ud; men ved nærmere eftersyn bemærker vi, at sidste Steinfeld døde i 1538 og sukkerskålen er fra slutningen af 1700-tallet. Identifikatio-

nen kan altså næppe være rigtig. Mange års pudsning har slettet detaljer i graveringen, man skal kigge nøje efter, men så ser man også pludselig, at det er Hofmann-våbenet. Måske tør vi endda gå videre og sige, at det næppe er Hans (ham med Foundationerne) eller Tycho (ham med Efterretninger om velfortjente Adelsmænd), men snarere en tredje broder, Jens til Kaas. I et brev gør Sven Fritz mig nemlig opmærksom på, at hovedgården Kaas stod i handelsforbindelse med Holstebro og at Jens de Hofmanns svigersøn, assessor Mathias Wandborg, der overtog Kaas i 1776, figurerer som en af Joachim Wellers kunder. Det er sikkert et af O. H. de Lodes stik med Hofmann-våbenet, der har været forlæg for graveringen.

Det mest komplicerede heraldiske gravørarbejde finder vi på en lille bakke, der desværre synes skilt fra sin kaffekande. Våbenerne er tydeligvis graveret efter stikkene i Det gamle Adelslexicon. De står for Carl Vilhelm Raben-Levetzau og Julia Adelaide Harriet Bornemann. Parret blev gift den 1. juli 1830, men Carl Vilhelm fik først patent på våbenet i 1834. Med andre ord: graveringen kan umuligt tilskrives Joachim Weller (som døde i 1792). Efter min mening står vi her overfor et af de heldigvis sjældne tilfælde, hvor en heraldisk dekoration skammer mere end den pryder. Måske forringer graveringen endog den ypperlige lille bakkes værdi?

Kun to par skeer bærer våbener. På det ene par er det Linde-våbenet. Kataloget fastslår, at det står for Chr. Christensen de Linde; men det kan vist ikke passe al den stund den eneste mig bekendte ved dette navn døde i 1732. Hvem det så kan være, er svært at sige, fordi slægten Linde aldrig er blevet udførligt behandlet i Danmarks adelsårbog.

Det andet par skeer bærer også Linde-våbenet, men i alliance med et våben, der tydeligt synes at vise forparten af en vinget grif springende frem fra skjoldranden. Våbenerne er omgivet af rocailler under en krone. Nedenunder er der – muligvis senere? – indprykket bogstaverne J. L. Atter, fordi de tilgængelige genealogiske værker er så mangelfulde, bliver det svært at sige noget præcist; men med hjælp fra kammerherre Henrik Berner, Clausholm, drister jeg mig til at fremsætte følgende: Det synes at dreje sig om et par, hvor manden formentlig var søn af Chr. Christensen de Linde. Denne mands søn hed Jørgen. Hans sønne-

søn var i så fald Hans Peter de Linde (fra 1810 von Linde-Friedenreich), der i andet ægteskab var gift med Mathilde von Grefen (eller Greiffen?). Det kan ikke udelukkes at Hans Peters bedstemor også var født von Greffen, og så ville våbenet med den halve grif jo passe fint.

Anmeldelsen må afrundes. Et dygtigt team har udført et enormt arbejde med at opspore, registrere og endevende Joachim Wellers liv og sølvtoj. Resultatet er en solid bog med enkelte skønhedspletter. Vel er bogen ikke fuldkommen, men den er udkommen. Og for fremtiden må vi blot håbe, at andre, der måtte gå med tanker om at lave tilsvarende bøger, i tide vil alliere sig med en heraldiker. Haxt.–

Mere end et katalog

Richard Marks og Ann Payne, *British Heraldry from its origins to c. 1800*; British Museum Publications Ltd., 6 Bedford Square, London W C 1 B 3 R A; London 1978; 136 sider; mere end hundrede sort/hvide illustrationer og 8 sider med farveplancher. Pris indb. £ 6.95, uindb. £ 2.50.

I sommeren 1978 havde British Museum sammen med British Library arrangeret vel nok den mest udsøgte heraldiske udstilling nogensinde set. Ud over effekter fra egne samlinger var udstillingen suppleret med lån fra blandt andre Hendes Majestæt Dronning Elizabeth II, Rosenborg slot, flere af Londons gilder og The Victoria and Albert Museum. Med sine 268 numre var det ikke nogen særlig stor udstilling, men så at sige hvert eneste nummer var simpelthen noget ganske særligt.

Også udstillingskataloget var exceptionelt. Ja, det er det for den sags skyld stadig, dels fordi det fortsat er i handelen, dels fordi det er langt mere end hvad man med rimelighed kan forvente af et katalog. Ikke blot er udstillingsgenstandene nøje beskrevet med blasoneringer af våbenerne, men der er desuden tilføjet bibliografier, hvor man kan søge endnu flere udførlige oplysninger om udstillingens skatte.

Udstillingen var inddelt i syv afdelinger: Tidlig heraldik; bannere, badges og bæster (undskyld den mundrette oversættelse!); herolderne; kommunal og kirkelig heraldik; personlige våbener, kongelig heraldik og Hosebånds- og Bathordenen. Kataloget følger naturligvis samme inddeling; men hvert afsnit begynder med en lille artikel om emnet, og disse artikler er så velskrevne, at

de kan læses med rigt udbytte såvel af læg som lærd – og skulle det knibe med enkelte fagudtryk, så er kataloget også forsynet med en lille gloseliste. Allersidst finder vi en samlet fortegnelse over de værker, der er refereret til i katalogt i forkortet form.

Hvad udstillingen omfattede? – et rigt udvalg af nogle af Englands ældste og smukkeste våbenruller – pragtfulde kunstgenstande i guld besat med ædelstene, i sølv, i glas og porcelæn. Skønne gamle bøger med super exlibris, den ældste eksisterende hosebåndsrider-kåbe (som har tilhørt Christian IV), gamle signetringe (her iblandt én med Fleetwood-våbenet), flere originale våbenbreve – og så videre.

En smuk lille bog, der er god at have, fordi man her for en gangs skyld får nøjagtige oplysninger og henvisninger om nogle af verdens fineste heraldica. Haxt.–

Den bedste bog om heraldik?

D. L. Galbreath: »Manuel du blason«, ny udgave ved Léon Jéquier, 344 sider i stort format, ca. 750 illustrationer hvoraf mange i farver. Editions Spes, Lausanne 1977. Pris indb.: Fr. S. 120. – Tysk udgave: I oversættelse ved Ottfried Neubecker, Verlag Degener & Co., D-8530 Neustadt (Aisch), Vesttyskland 1978. Pris indb.: DM. 120.–

En af de største heraldikere i vort århundrede var en schweizisk tandlæge af skotsk-amerikansk afstamning, Donald Lindsay Galbreath, som døde i 1949. Hans viden var uhyre, og hans dømmkraft stod mål med den. I 1930 udgav han en bog »Handbüchlein der Heraldik« (2. udgave 1948), som i 1942 kom i en udvidet fransk udgave, »Manuel du blason«. Det er en af de bedste fremstillinger af heraldikkens historie og system som findes, ja mange mener, at det simpelt hen er den bedste. Den har (næsten) alt med, men er alligevel let at kapore. Den er eksakt uden nogen sinde at blive pedantisk. Flertallet af heraldiske skribenter interesserer sig mere for regler end for realiteter. Det gør Galbreath ikke. Han er fuld af sund sans, han er menneskelig, han er ærlig. Han skriver ubesværet, letforståeligt, og somme tider morsomt. I en snes år har hans bog ikke været til at opdrive, hverken den tyske eller den franske udgave.

Nu foreligger en ny, stærkt udvidet udgave, redigeret, delvis omarbejdet og delvis skrevet af Galbreaths mangeårige ven Léon Jéquier, præsident for l'Académie Inter-

nationale d'Héraldique og tidligere formand for det schweiziske heraldiske selskab. Bogens opbygning er den samme som tidligere: Heraldikkens fødsel, Heraldikkens udvikling, Skjoldet, Tinkturene, Delinger og geometriske figurer, Andre figurer, Hjelmen og hjelmfigurer, Andet tilbehør, Sammensatte våbcner, Brisurer, og Blasonering. Her til har Jéquier føjet afsnit om: Heraldikkens anvendelser, Heraldisk symbolik og Heraldiske kilder.

Det lyder traditionelt og måske også tørt. Men tørt er det i hvert fald ikke! Bogen er én stor fornøjelse at læse, uhyre indholdsrig, vrimlende fuld af præcis oplysning: første kendte brisering, første kvadrering, første arvede hjelmfigur, første kendte eksempel på et bondevåben, osv., osv., og samtidig er den helt igennem forstandig, ligevægtig, uimponeret og munter. To sider af heraldikken, som litteraturen normalt forsømmer, har tydeligvis Jéquiers specielle interesse: den allertidligste heraldiks udvikling fra »førheraldikken«, og den senere heraldiks regionale og nationale forskelle, begge dele meget fængslende belyst bogen igennem. Helt modsat ofrer han, meget karakteristisk for en schweizer, kun en halv side på heraldikken set fra et juridisk synspunkt.

Noteer er overskueligt ordnet efter hvert kapitel og er i sig selv særdeles læseværdige. De viser hvor alsidigt orienteret forfatteren er, bl. a. ved adskillige henvisninger til skandinaviske skribenter, ikke mindst i Heraldisk Tidsskrift. Desværre med en del stavfejl i. Bogens korrekturlæser har i det hele taget ikke kunnet sine ting.

Ved første gennembladning kan bogen give indtryk af at være offer for en moderne tendens: at være overillustreret. Men det er den ikke. Billederne, de mange, mange billeder, sidder hvor de skal og belyser hvad de skal. De er varierede, fængslende, delvis meget smukke og udgør, de alene, helt bortset fra den ypperlige tekst, et heraldisk skatkammer. Derimod er det irriterende – og ubegribeligt – at de nok er nummererede, men kun delvis er placeret i nummerorden. Rækkefølgen kan være f. eks.: nr. 454, 449, 442, 458, osv.

Dog, mere end et irritationsmoment er dette ikke. Samlet facit? For dem som magter det franske vil jeg tro, at Galbreaths og Jéquiers værk stadigvæk er den bedste bog om heraldik som findes på markedet. Magter man ikke det franske, så er den tyske udgave præcis lige så god. S.T.A.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 100 eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemtest gennem dansk postgiro 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, c/o arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 9, 13, 16, 20 og 27 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – For alle 22 numre til og med nr. 30: Dkr. 200. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40. – Fra og med nr. 38, pr. stk. Dkr. 50.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snesere, 4733 Tappernøje, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F.
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge.
Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark.
Konstnår Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige.
Amdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F.
Överstelöjtnanten Hans Barnekow, Sinclairsholm, 280 13 Vinslöv, Sverige
Kontorsjef Bjørn Bratbak, c/o Oljedirektoratet, Postboks 600, 4001 Stavanger, Norge.
Henrik Degerman, Irijala gård, 03400 Vichtis, Finland.
Sognepræst, lic. theol. Helge Haystrup, Østoftes præstegård, 4951 Nørreballe, Danmark.
Konstnären Karl-Gustav Hedberg, Hoplaksvägen 12 B 30, Helsingfors 33, Finland.
Arkitekt M.A.A. Esbjørn Hiort, Parkvej 6, 2960 Rungsted Kyst, Danmark.
Statsheraldikern Jan von Konow, Heraldiska sektionen, Munkbron 11, 111 28 Stockholm.
Frater Benedictus Kälde, Kloster Erlach, 4174 Niederwaldkirchen, Østrig.
Kammarherre C.G.U. Scheffer, Karlavägen 94, 115 22 Stockholm.
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige.
Greve Erik Spens, Bergudsvägen 5, 182 33 Danderyd, Sverige.
Major Leif Törnquist, Storhagenvägen 4, 184 00 Åkersberga, Sverige.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.
Arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark (kasserer).
Major O. H. M. baron Haxthausen, Snesere, 4733 Tappernøje, Danmark.
Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo.
Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).
Fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige.
Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær).
Hovrætsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.
Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F.